

Fig. 1. Kirken set fra syd. NE fot. 1986. – *Südansicht der Kirche.*

GULDAGER KIRKE

SKAST HERRED

Sognet nævnes første gang i kirkelisten i Ribe Olde-moder (ved midten af 1300'rne), hvor kirken er sat til højeste ydelse, en afgift på 8 skilling sølv (jfr. s. 1020f.). En sognepræst optræder 1462¹ og 1488.² Kirken blev 1514 annekteret til domdekanatet i Ribe; den var da ligesom kirkeklokken (jfr. †klokke nr. 2) viet *S. Martin*.³

Efter reformationen søgte biskop Hans Tausen at bestride domdekanens ret til kirken, men annekteringen blev bekræftet ved en kongelig rettertingsdom 1553.⁴ Sammen med Jerne forblev kirken herefter under dekanen (jfr. prædikestol) til 1696, da kronen sammen med kirkerne i Fåborg, Sneum og Tjæreborg skødede den til generalmajor Joachim Schack til Sneumgård.⁵ Kirken fulgte Sneumgård (til 1758 ejet af slægten Schack) indtil 1774, da Hans Erik Saabye

solgte den tilbage til en tidligere ejer, justitsråd Jacob Pedersen Hygom. Fra denne kom kirken 1782 til svigersønnen, kaptajn Hans Sidelmann og derefter til dennes bror, provst Lauge Sidelmann.⁶ Han pantsatte 1795 patronatsretten til Ribe domkirkes gods og solgte 1797 eller kort efter kirken til en del af sognets beboere.⁷ Kirken overgik til selveje 1909.⁸ Ved klokkeskatten 1528 måtte kirken aflevere en klokke.⁹ Kirken led overlast under Torstenssonfejden 1644-45 (»udi svenskernes tid«), da soldaterne stjal en del tag-bly, og igen under svenskekrigene 1657-60, hvor »rytterne« brød låsen og skaffede sig adgang til gravkrypten, og kirken mistede sit altersølv.¹⁰

Ifølge et *sagn* skal kirken oprindelig have stået i Kirkedal, men gik til grunde, hvorved dalen blev dannet.¹¹

Kirken og landsbyen ligger midt i sognet, knap tre kilometer fra Ho bugt. Fiskerlejet i Hjerting var indtil Esbjergs anlæggelse en meget benyttet havn og handelsplads (jfr. gravminder).

Kirkegården har bevaret gamle grænser mod syd, øst og nord. Den blev o. 1946 udvidet mod vest, og et areal syd for kirkegårdens vestre del er under indretning som begravelsesplads. For at holde kirken fri af bebyggelse har menighedsrådet 1978 erhvervet et område øst for kirkegården, der nu ligger hen i græs. Kirkegårdens ældre del, der 1862¹² målttes til 128 × 136 alen, ca. 80 × 85 m, omgives af træbevoksede jorddiger (bl.a. seljerøn og tjørn) med kampesten på ydersiden. Stenene i den nordøstre del er til dels kløvede og et parti af norddiget er muret i cement. Det nyere, vestre afsnit hegnes af retkantede kløvstensmure, rejst af kampestenene fra det sløjfede vestdige. En stor sten i sydenden af det gamle østdige er forsøgt kløvet, og kilehullerne er anbragt, så de tilsammen danner et kors.

Kirkegårdens indgange. Hovedindgangen i syd er en *port* med låge, lukket med jerngitterfløje mellem tre hvidtede piller med afrappet afslutning. Pillerne er vistnok muret o. 1882¹², da de afløste en *†portal* (se ndf.), og ommuret i 1930'rne. En nordre port i samme udformning er formentlig kommet til ved kirkegårdens udvidelse o. 1946. I den vestre kløvstensmur er en køreport med jernfløje.

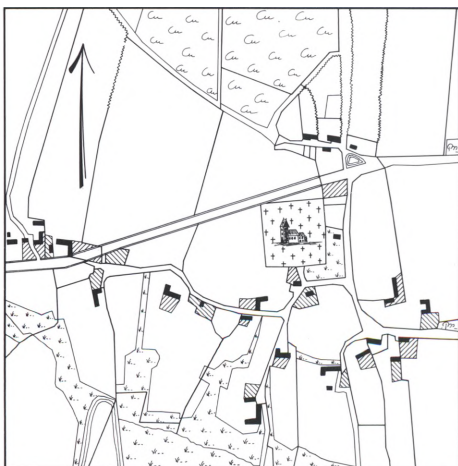

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000, visende landsbyen, kirken og kirkegården. Målt af Lorentz Astrup 1785 og omtegnet af Søderberg 1865. - *Katasterkarte*.

Fig. 3. Østre kirkegårdsportal set fra vest (s. 2056). NJP fot. 1990. - *Östlicher Friedhofsportal von Westen*.

En muret og teglhængt *portal* (fig. 3) i det østre dige er den eneste tilbage af i alt tre (*†portaler* »stetter«), der endnu i 1800'rne indrammede kirkegårdens indgange i øst, syd og vest. Den bevarede portal nævnes ligesom de øvrige første gang 1652.¹⁰ Den er i tidens løb blevet ommuret flere gange, men dens kerne går formentlig tilbage til 14-1500'rne. Portalen er tækket med vingetegl og har små kragled i den rundbuede åbning og profilerede gesimser under langsiderne. Den vestre *†portal* (fig. 5), fjernet i forbindelse med digets sløjfning o. 1946, var af en lignende udformning. Efter præstens beskrivelse o. 1800¹³ var de to portaler hver smykket af to *†vindfløje* af jern,¹⁴ som (ifølge indskrift) var opsat 1693 af kirkevægerne Enevold Pedersen og Jacob Madsen. I østportalens nordgavl ses stadig et stykke indmuret jern, der må have fastholdt den nu forsvundne vindfløj.

Den gamle teglhængte portal i syd, »ligporten«, nedbrudt o. 1882, var ifølge præstens op-

lysninger 1862¹² ti alen lang (= 6,3 m) og fem alen høj (=3,15 m); den rundbuede portåbning var godt 2 m bred og en mindre indgang ved siden af 90 cm bred.

Fodgængerlågerne i de tre portaler lukkedes oprindeligt af et drejeligt kryds («krydstræ» eller »hvirvel») anbragt på en stolpe ved ydersiden. I bunden var gruber med træindfattede (†)jernriste, der skulle holde kreaturer og svin væk fra gravene; de nævnes første gang 1647¹⁰ og var stadig i brug 1862¹². 1875¹⁵ påbød provsten, at der i den vestre portal skulle indsættes en egentlig låge. I bunden af den østre indgang, der nu lukkes af en selvlukkende gitterfløj, ligger stadig en smedet rist (fig. 4), halvt tildækket af jord. Den måler 72 × 75 cm og er dannet af fire kantstillede jernbånd, hvorigennem der er stukket ti stykker stangjern.

Et hvidt kapel i kirkegårdens nyere, vestre del er bygget o. 1960. 1985 opførtes en større kontor- og redskabsbygning vest for kirkegården efter tegning af arkitekt Jens Vilhelmsen.

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil der i senmiddelalderen er føjet et våbenhus i syd og et tårn i vest. Orienteringen har betydelig afvigelse til syd.

Den lange romanske kirke adskiller sig fra egenes øvrige kirker ved hovedsageligt at være opført af små, ukløvede marksten. Kirken må

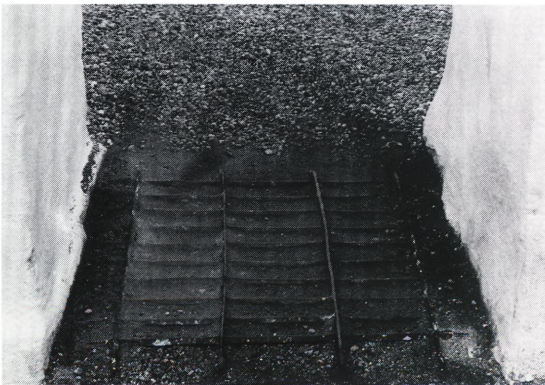

Fig. 4. Kirkerist i kirkegårdens østre portal (s. 2057). NJP fot. 1990. – *Roste am östlichen Friedhofsportal.*

Fig. 5. Vestre †kirkegårdsportal (s. 2056). Fot. o. 1927 i NM. – *Westlicher †Friedhofsportal.*

have virket ret lav, indtil skibets mure blev forhøjet o. 1500.

Grundplan og etaper i byggeriet. Det aflange kor har oprindeligt haft to vinduer i hver langmur. Et spring i sokkelniveaet mellem kor og skib (i syd ligger skibets sokkel 22 cm lavere, i nord 10 cm lavere) skyldes formentlig ikke alene en om sætning af murene, men kan være et fingerpeg om, at koret, der havde egen indgang (se †præstedør), har stået færdig en tid, inden man fortsatte med skibet.

Skibets grundplan er bemærkelsesværdig ved, at dørene er anbragt usædvanlig langt mod øst, nøjagtigt midt i murene, med to vinduer på hver side (sml. også Brøndum s. 1915). Trods den betydelige længde, over 22 m, er der næppe tvivl om, at skibet er opført i én omgang – uden en senere vestforlængelse. Materialer og mureteknik er den samme i øst og vest, og nordsidens fire vinduer er alle udført på samme måde og forskelligt fra korets vinduer. Grundplanen vi-

Fig. 6-7. Tværsnit 1:150 gennem skibets hvælv, set mod øst. 6. Østre hvælvfag, målt af Henrik Jacobsen 1983. 7. Tredie hvælvfag, målt af Ebbe Marxen og Peter Bech-Jensen 1984. Tegnet af Marianne Nielsen 1990. – *Querschnitte durch das östliche und das dritte Schiffsjoch gegen Osten.*

ser, at langmurene divergerer kraftigt mod vest: østgavlen er kun 8,7 m bred, vestgavlen derimod 10,5 m. Forskellen på 1,8 m er så markant, at den usædvanlige form, der i mindre udtalt grad også gælder for Anst kirke, må være tilset, formentlig af optiske grunde for at få rummet til at virke længere, end det i virkeligheden er.

Materialerne er ude og inde (sml. fig. 13) små ukløvede marksten, der sine steder – f. eks. vestligt i skibets sydmur – er endog påfaldende små, ikke større end en knyttet hånd.¹⁶ I en gennembrydning i skibets sydmur, mellem våbenhusloftet og skibets tagrum, ses, at murkernen består af de samme små sten som i murens yderside. Kun hjørnerne og korbuen er sat af til-

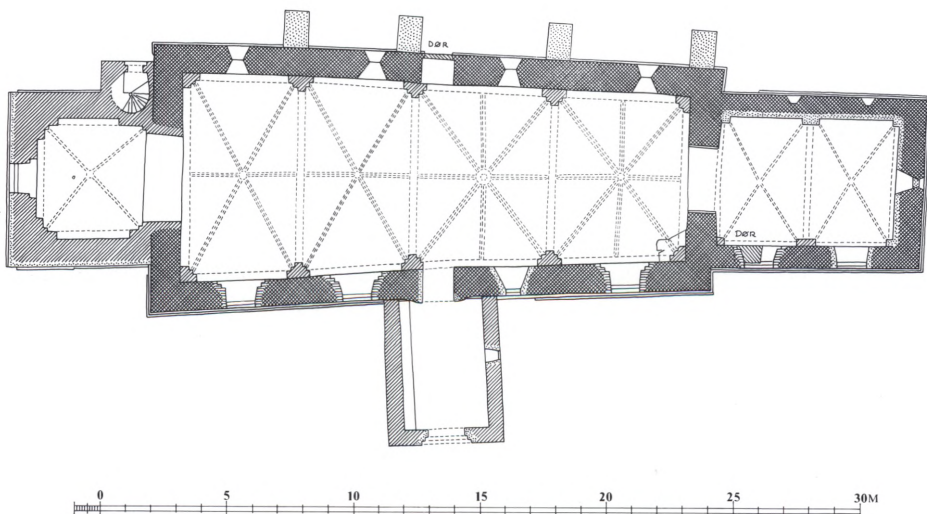

Fig. 8. Grundplan 1:300. Målt af Henrik Jacobsen 1983, tegnet af Marianne Nielsen 1990. – *Grundriss.*

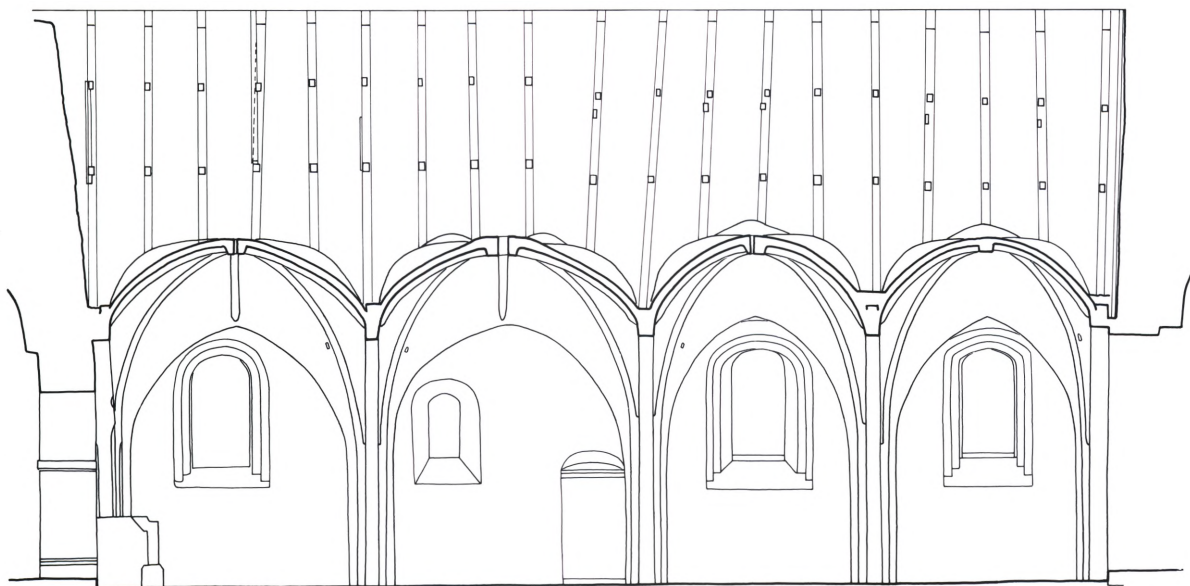

Fig. 9. Længdesnit 1:150 gennem skibet, set mod syd. Målt af Jens Vilhelmsen og Ebbe Marxen 1984, tegnet af Marianne Nielsen 1990. – *Längsschnitt durch Schiff nach Süden.*

dannede kvadre. Murene hviler på en dobbelt sokkel af granitkvadre. Nederste skifte er skrånket, øverste skifte har en høj, hulet skrånket, i de fleste kvadre ledsaget af en ridset linie (jfr. s. 1600, fig. 24). I skibets nordside er nederste led skjult under en stenbro, der løber langs hele kirken. – De muligvis ikke helt stabile mure har sammen med trykket fra de indbyggede hvælv tidligt givet statiske problemer, og skibets udadhældende nordmur støttes af fire nyere stræbepiller. Korets øst- og nordmur er ommuret 1942 (se ndf.), og hele kirken er stabiliseret ved en understøbning af murene ved en restaurering 1983-85.

Skibet er nu ca. en meter højere end koret, idet langmurene er ommuret og forhøjet med ti skifter munkesten, formentlig i forbindelse med hvælvslagningen o. 1500 (jfr. tværsnit, fig. 6-7). Hvor murkronen præcis har ligget, kan ikke afgøres. Skellet mellem kampestensmuren og det teglmurede parti er i niveau med korets murkroner.

Døre. Den tilmurede \dagger dør vestlig i korets sydside, en såkaldt »præstedør«, har indvendig været 110 cm bred. Døren, hvis øvre afslutning er ødelagt af et vindue, spores ikke udvendig og kan være sløjftet allerede i middelalderen; ind-

vendig er den tilmuret med munkesten. Den sås endnu tydeligt ved F. Uldalls besøg 1880: siderne var sat af kvadre, og et (\dagger)*tympanon*, anbragt i dørens nedre del, vendte ydersiden indad, så det ikke kunne afgøres, om det havde været udsmykket.

Skibets syddør, som stadig er i brug, er udvidet ved borthugning af anslagene, og hele vestsiden er nymuret i tegl. Døren er nu rektantet i det udvendige og rundbuet indvendig. – Den tilmurede norddør (fig. 10) dækkes udvendig med et glat *tympanon* af granit, hvis underside ledsages af to vandrette linier. Den rektantede åbning, ca. 190 × 108 cm, har karme af rejste kvadre og bryder øverste sokkelled. Indvendig (sml. fig. 8) er døren, der efter restaureringen 1983-85 står som en stor, dyb niche, vandret afsluttet. I bunden ligger en stor flad kampesten. Til trods for den fremspringende hvælvpille synes døren at have været i brug endnu en tid efter hvælvslagningen o. 1500, idet pillen er pudset og hvidtet på bagsiden.

Vinduer. Koret har haft i alt fem vinduer, hvoraf de to søndre er ødelagt af større åbninger. I gavlen er et lavtsiddende *circulært vindue*, tilmuret i lysningen. Den granithugne åbning måler udvendig 62 cm i diameter og smigen er

Fig. 10. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1986. – *Nordostansicht der Kirche.*

affaset, således som det ses i adskillige af egnens kirker. Også indvendig er vinduet cirkulært. De to rundbuede og smigede vinduer i korets nordside står nu som udvendige blændinger med karme af glathugne kvadre. Det er små åbninger, 110 × 63 cm i ydre flugt. – En granithugget vinduesoverligger med rundkant, som Uldall 1880 så ved tårnets sydøstre hjørne, kan stamme fra det ene af korets sydvinduer.

Af skibets otte vinduer er de fire i nord bevaret. De er placeret med bunden i samme niveau som korets vinduer, kun 1,8 m over soklen, men modsat koret er åbningerne muret af almindelige marksten, både ude og inde (jfr. fig. 13). Vinduerne, der udvendig måler ca. 140 × 96 cm, har aldrig været tilmuret. De blev 1875¹⁵ noget udvidet i lysningen. Nye, blyindfattede rammer er indsat 1985.

Indre. Den runde korbue er muret af tolv krumme kvadre og har kragsten med skråkantet undersiden (jfr. s. 1600, fig. 2). Sokkelstenene

har attisk profil, som er ført rundt om de østre hjørner, hvor der er udhugget simple geometriske figurer (fig. 55). Under restaureringen 1983-85 sås i skibets gulv store kampesten, der sprang frem under murene. Det er tænkeligt, at disse sten i den tidligste romanske indretning har været skjult af murede bænke langs væggene. – Kirken har indtil hvælvslagningen o. 1500 stået med flade bjælkelofter.

Gavle. Korgavlen er ommuret i tegl 1942. Skibets gavltrekanter, af rå marksten, er formodentlig fornyet i forbindelse med murenes forhøjelse o. 1500.

Tagværkerne er af egetræ og formodentlig middelalderlige. I koret er tømmeret sat om, men ovale taphuller i spærene viser, at spærfagene ligesom i skibets vestende har haft krydsende stivere. Skibets 19 fag (jfr. fig. 9), med dobbelt lag hanebånd, er lagt op i to omgange. Spærene er nummereret på østsiden fra vest mod øst, de ti første fag (fra vest) med små fir-

kantstik, de sidste ni fag med stregnumre. I vestre afsnit er fem fag forstærket med svejfede krydsbånd (jfr. fig. 7).

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Bortset fra en udvidelse af sydsidens vinduer synes den romanske bygning i det store og hele at have stået uændret indtil middelalderens slutning, da rummene blev hvælvede – samtidig med at skibet blev forhøjet – og der rejstes et våbenhus ved skibets syddør og et tårn ved vestgavlen. Rækkefølgen af disse arbejder, der må være udført o. 1500 og i de følgende årtier, kendes ikke, hvorfor de her beskrives fra øst mod vest.

Hvælv. Skibets fire ribbehvælv (fig. 9 og 14) er muret i Liljemesterværkstedets manér¹⁷ og er formodentlig fra o. 1500-20. De to østre fag er ottedelte, de vestre seksdelte. Ribberne er som i Jerne og Skast (s. 977 og 1888) muret af højryggede, trekløverformede *formsten* (fig. 56), der udgår fra falsede væg- og hjørnepiller, runde jordbuer og spidse skjoldbuer. Den sydøstre pille hviler på en stor murklods, ca. 1,2 × 1,5 m og 1,4 m høj, som må være en rest af et *†sidealterbord*. Der er otte spygatter i hvert fag, og i 2. fag fra øst samles ribberne omkring et lille cirkulært hul med en diameter på ca. 20 cm. En tilmuret *†lem* i vestre fags sydvestre kappe har nøjagtig samme placering som lignende loftsluger i de beslægtede hvælv i Skast og Alslev. Ved et syn 1696¹⁸ var der hverken trappe eller dør til tagrummet, men kun ovennævnte »hul«, hvortil man måtte »klifue« op ad en stige.

Korets to krydshvælv blev 1942 totalt ommuret med nye, små mursten. De oprindelige, senmiddelalderlige hvælv, som var af munkesten, adskilte sig lidt fra dem i skibet, og var muligvis lidt ældre. De nymurede hvælv, der bortset fra stenenes format er en kopi af de gamle, har halvtens ribber, hvilende på retkantede piller og spidse buer. Af gammelt murværk er nu kun jordbuens søndre pille samt sydvestre hjørnepille tilbage.

Forhøjelsen af skibets mure synes som nævnt at være foretaget i forbindelsen med hvælvslagningen. Der var formodentlig tale om både en ommuring og en forhøjelse – murenes oprinde-

Fig. 11. Våbenhusgavl (s. 2062). NE fot. 1983. – *Vorhallegiebel.*

Fig. 12. Solur i våbenhusgavlen, skænket 1842 af Christian Lykke Ganer (s. 2066). – *Vorhallegiebel mit Sonnenuhr, gestiftet von Christian Lykke Ganer, 1842.*

lige højde kendes ikke. Udvendig er langsidernes øvre del som nævnt muret af ti skifter munkesten; indvendig er forhøjelsen foretaget med

Fig. 13. Kirken under restaurering, i januar 1984. Skibets indre set mod øst. NJP fot. – *Die Kirche während der Restaurierung im Januar 1984. Schiffsinneses gegen Osten.*

marksten. Efter vægpudsens afbankning under restaureringen 1984 så man tydeligt det vandrette byggeskel mellem den oprindelige væg og det ommurede og forhøjede parti.

Våbenhuset (fig. 11) benævnes 1661¹⁰ og 1668¹⁹ ved det jyske ord skrøvs («skriffeset, schreffset» = skriftehus); 1715²⁰ omtales det som »våbenhuset«. Det er muret af munkesten med en blændingsdekoration i gavlen, som er nært beslægtet med bl.a. gavlen på sakristiet i Brøndum (s. 1930): tre fladbuede højblændinger over et dobbelt savskifte²¹, omgivet af små korte savskifter. Udvidelsen 1884¹² af den rundbuede og falsede dør herunder har delvis ødelagt savskiftet. I et lille vindue i østsiden er 1870 indsat en støbejernsramme. I det indre står rummet med bjælkeloft og flisegulv. I vestsiden er en muret bänk, mens en tilsvarende bänk i østsiden, nævnt 1862,¹² nu er fjernet. Ifølge regnskaberne blev en »bänk« opmuret 1659. En †*kamin* til

blystøbning, omtalt som en »skorsten« af Jacob Helms 1873, ønskedes nedtaget 1899.¹² Kaminen har sandsynligvis som i Brøndum (s. 1931) og Vester Nebel (s. 1976) været placeret i det ene af de to ydre hjørner. Taget er nu som tidligere tækket med bly; 1715 var der både bly og tegl på vestsiden.²⁰

Tårnet, der førhen skal have tjent som sømærke,²² er nært beslægtet med tårnene i Sneum og Tjæreborg (s. 1814 og 1840) og havde indtil en ombygning 1838 det samme stejle sadeltag som disse. Det er i tre etager, uden noget egentligt klokkestokværk. Som i de nævnte kirker er klokken ophængt i tagrummet, og facaderne er uden større åbninger. Murene er rejst af munkesten over genanvendte sokkelsten fra skibets gavl. Østmuren hviler på gavlen og på en aflastningsbue, der er muret op imod denne. Den saltholdige vestenvind har slidt stærkt på murene, navnlig i syd og vest. Facaderne er skal-

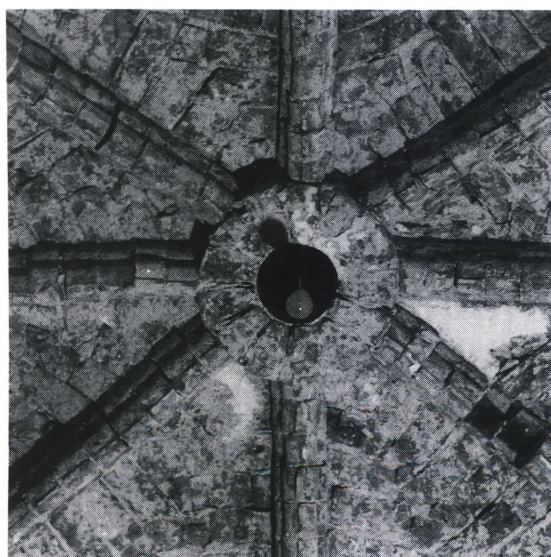

murede i flere omgange, og sydsiden er muret om i hele murtykkelsen fra mellemstokværket og opad. Kun østsiden, der står med åbne bomhuller, synes at have bevaret sit oprindelige murværk.

Mellem de mange sortmalede *jernankre* ses i vest årstallene »1883«, i syd »1874« og herover initialerne »P H« (for kirkeværgen P. Hansen) og »H J H«. I slutningen af 1700'rne¹³ fandtes tre sæt *†jernankre*, opsat af kirkeejerne; i syd: »N R S (Niels Rosenkrantz Schack) 1720«²³ og »I O S (Joachim Otto Schack) 1749«, i øst: »H S (Hans Sidelmann) 1786«.

Tårnrummet åbner sig mod skibet med en rund bue og dækkes af et samtidigt krydshvælv med kvartstensribber, udgående fra små halvstens piller i hjørnerne. Der er helstensdybe, spidsbuede spareblændinger i de tre frie sider, den vestre med et fladbuget, falset vindue. Rummet brugtes indtil 1983 som *†materialrum* og var skilt fra skibet med en bræddevæg, fra 1921 en halvstensmur, med en dør.

Fig. 14-15. Skibets andet hvælvfag. 14. Hvælvet set mod vest. 15. Ribbernes møde omkring en lille cirkulær åbning. NJP fot. januar 1984. – *Zweites Schiffsjoch. Gegen Westen. Zusammenstoss der Rippen an einer kleinen kreisförmigen Öffnung.*

Der er adgang til de øvre stokværk via en murret trappe i nordmuren, hvortil man kommer gennem en fladbuget dør med spidsbuget spejl. Den højredrejede, cementpudsede trappe udmunder foroven i en ligeledes fladbuget dør, der leder ind til mellemstokværket. Dette har 2+2+1 fladbuede spareblændinger i syd, vest og nord med små lysåbninger i de to sydvestre. Det øverste stokværk, der er helt uden åbninger, har vægge af munkesten undtagen den ommurede sydside. Seks helstensdybe blændinger er skåret af foroven, en afkortning, der formodentlig er sket ved en istandsættelse 1838.¹⁵ Ved samme lejlighed blev spærene forkortede og sadeltaget fik sin nuværende lave hældning. De ommurede gavle, hver med et fladbuget glamhul, står med synligt fodtømmer; den østre er af munkesten, den vestre af små mursten. Det gamle †*sadelta* har været lige så stejlt som på tårnene i Sneum og Tjæreborg: Seks nye spær, der blev lagt op ved en reparation 1661,¹⁰ var 14 alen lange, svarende til ca. 7,8 m efter gammelt jysk mål.

Tårnets gavlspidser krones af meterhøje, blyklædte *brande*, trukket lidt tilbage fra murflugten og med en »firskåren« knop i toppen. De små »spir«, der omtales første gang 1668,¹⁹ angaves 1862 at være tre fod høje (1,9 m) og øverst forsynet med en kugle.¹² Lignende spir pryder kirketårnene i bl.a. Øse og Tjæreborg.

Vedligeholdelse og istandsættelser. De bevarede regnskaber 1646-63¹⁰ giver os navnene på nogle af de *håndværkere*, som i disse år var beskæftiget ved kirken. Thomas murmester i Varde forfærdigede 1647 kirkegulvet og brugte hertil 400 mursten. 1650 reparerede Sillius murmester i Varde vinduerne, ophængte en fontehimmel (se inventar) og lagde nyt gulv. De to Vardemestre arbejdede begge selvanden. Til et nyt stort vindue syd for det nyopsatte pulpitur i skibets vestende købtes 1651 140 »hamborger-mursten« og 220 »dobbelte hollandske klinker«. Niels glarmester i Varde satte glas i. Oluf murmester (selvfemte) ommurede og nytækkede 1652 de tre kirkegårdsportaler, og 1655 forfærdigede han

Fig. 16. Kirken set fra syd o. 1900. Fot. i NM. – *Südansicht der Kirche um 1900.*

i 24 dage »tårnet på vestsiden fra øverst til nederst«. Hertil medgik 33 tønder kalk og 1400 »hollandske klinker«. Dines tømmermand fra Sjælborg (i Hostrup sogn) lagde 1661 nyt tømmer på tårn og våbenhus, og det følgende år blev tårnets vestgavl ommuret, hvortil der bl.a. indkøbtes 600 »store Østersten«.

Tagbeklædning. Kirken har siden 1600'rne og sandsynligvis meget længere tilbage haft tage af bly. Støbningen af nye plader foregik i 1800'rne til dels i en »skorsten« i våbenhuset (se ovf.). Dele af taget over tårn og kirke måtte fornyes 1646, fordi blyet var blevet stjålet i de foregående krigsåre. 1653 arbejdede Morten blytækker på kirken i fem dage, og 1661 var to blymestre og en karl beskæftiget i 33 dage. Tre skippund bly blev omstøbt og fire skippund »udklappet«. ¹⁰

Ved kirkens overgang til privat eje lod den nye patron, generalmajor Joachim Schack, kirken underkaste et grundigt *syn 1696*, som blev indført i herredets tingbog. ¹⁸ Alt blev nøjeregnet gennemgået, mangler på murværk, tag og kirkegårdsportaler, og man anslog, at reparatio-nerne alt i alt ville kræve 140 tønder kalk og 4000 mursten, der med arbejdsløn ville koste 259 rigsdaler. Ved efterfølgende *syn 1700* ²⁴ var tårnet blevet repareret fra øverst til nederst, uden og inden, men blytagene var hullede og brøstfældige.

Vægten fra de indbyggede hvælv gav tidligt *statistiske problemer*. Murene, navnlig nordmuren, blev trykket udad (sml. tværsnit, fig. 6-7). Ved det omtalte *syn 1696* ¹⁸ var korgavlen revnet i begge hjørner, og også det østre hvælv havde slået revner. Synsmændene foreslog, at der tværs over koret blev indlagt en stærk egebjælke, 12 alen lang, fastgjort i siderne og i gavlen med tre »fuldkomne jernankre med holdejern«. Forslaget blev gentaget 1700, ²⁵ men arbejdet er muligvis aldrig blevet udført. Korgavlens hældning blev i 1890'erne målt til 18-19 tommer (knap en halv meter), men først ved en gennemgribende *istandsættelse 1942* (ved arkitekt Arne Finsen, Ribe) blev skavanken afhjulpet. Han gik radikalt til værks: korets øst- og nordmur blev ommuret og begge hvælv nymuret af små sten.

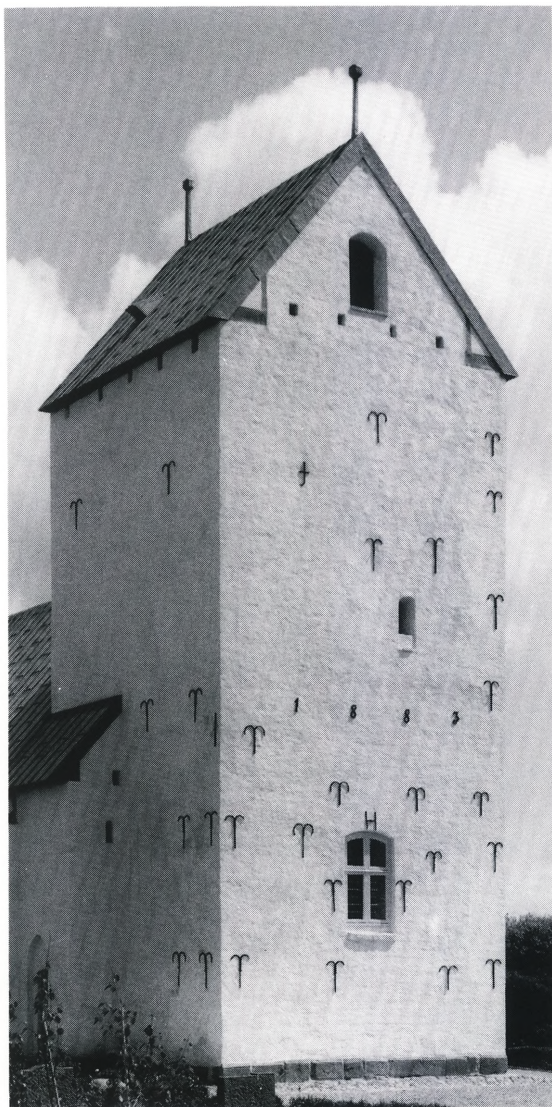

Fig. 17. Tårnet set fra nordvest. NE fot. 1986. – *Turm von Nordwesten.*

Ved samme lejlighed blev skibets nordside stivet af med fire blytækte *støttepiller* (den kongelige bygningsinspektør havde oprindelig ønsket en femte i vest). En ældre *†støttepille* umiddelbart vest for det østre vindue var muret 1869. ¹⁵

Vinduer. Sydsidens fem store vinduesrammer samt vinduet i tårnrummet er indsat 1957 og udført efter tegning af arkitekt Esben Klint, København. De klædelige, hvidmalede trærammer, med blyindfattet glas, følger åbningernes tillempede kurvehanksform. Vinduerne afløste fladbuede støbejernsrammer, indsat o. 1862. ¹²

Vinduernes ulige form (sml. længdesnit, fig. 9) skyldes udvidelser og omdannelser i flere omgange fra senmiddelalderen og fremad; skibets vestre vindue blev som nævnt ommuret i forbindelse med pulpiturets opsætning 1651. Et lille, smiget vindue øst for våbenhuset har bevaret sin gamle størrelse, formodentlig fordi våbenhuset ikke gav plads til en udvidelse. Den nuværende træramme er indsat 1957. – De små romanske åbninger i skibets nordside blev som nævnt aldrig tilmuret. 1791 havde kirken således ti vinduer. 1792 ønskede synet, at sydsidens vinduer skulle have samme rammer som kirken i Sneum,²⁶ dvs. retkantede trækarme, der 1862 afløstes af støbejernsrammer.

Kirken står idag præget af en gennemgribende *restaurering 1983-85* ved arkitekt Jens Vilhelmsen. Herunder blev mure, hvælve og tagværk – efter en plan udarbejdet af Eduard Troelsgård – stabiliseret ved en understøbning af fundamentene og indlægning af stålbjælker

over murkronerne, hvortil spærene blev fæstnet. Skibets vægge og hvælv blev rensset for løstsiddende puds og kalk og nypudset, efter at omfattende revnedannelser var blevet udbedret.

– Den blytækte kirke er hvidtet ude og inde. Kun soklen og norddørens kvadre samt korbuens kragbånd er rensset for kalk.

Gulve. I gulvet ligger gule, kvadratiske fliser, i korgulvet dog små ottekantede fliser og sorte firkantede. Flisegulvene har afløst murstensgulve i 1880'erne. Under bænkerne er trægulv.

Varme. En kakkellovn, anskaffet 1887, ønskedes 1908 afløst af et »varmeapparat« (en kalorifer?) i skibets nordvestre hjørne. Et oliefyret dampanlæg med fyr i en grube i tårnummet blev under restaureringen 1983-85 erstattet af fjernvarme.

Et *solur* (fig. 12), af sandsten, er 1842 opsat i våbenhusets gavl, nederst i den midterste blænding. Det måler 33 × 30 cm og prydes i hjørnerne af små palmetter. Den cirkulære skive bæ-

Fig. 18. Indre set mod øst. NE fot. 1986. – *Innenansicht nach Osten.*

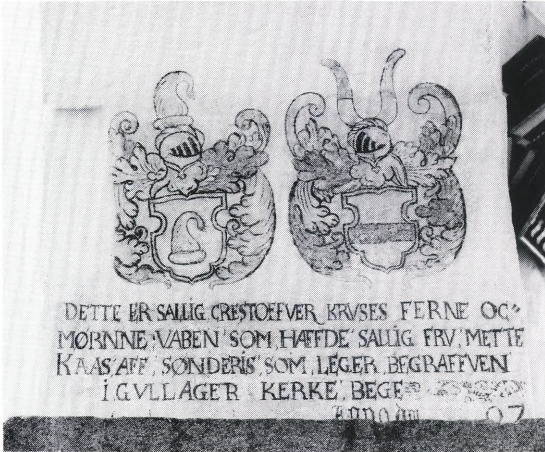

Fig. 19-20. Kalkmalede våbenskjolde, 1607, i korbuens vanger (s. 2067). 19. Kruse og »Bjælke-Munk« for Kristoffer Kruse til Svenstrup og Sønderris. 20. Kaas og Spend for Mette Kaas til Sønderris. NE fot. 1986. – *Wandmalereien 1607. Wappenschilde, Kruse und »Bjælke-Munk« für Kristoffer Kruse zu Svenstrup und Sønderris, und Kaas und Spend, für Mette Kaas zu Sønderris.*

rer foruden arabertallene 6-12 og 1-6 indskriften (med versaler): »Givet af C. L. Ganer. 1842«.27 På grund af kirkens afvigende orientering er solskiven drejet, så den vender lige imod syd.

To »billedsten« i korgavlen, nederst hoved og hænder af en (bedende?) mand, ca. 20×35 cm, og øverst i gavlspiden en due(?), er formodentlig sekundært indmurede fragmenter af en gravsten fra 16-1700'rne.

KALKMALERIER

Under restaureringen 1983-85 afdækkedes fire våbenskjolde (fig. 19 og 20) i korbuens vanger, fra 1607, malet til minde for Kristoffer Kruse til Sønderris (†1599, jfr. kisteplade nr. 1) og hans hustru Mette Kaas (†1595),²⁸ som begge er begravet i en krypt i koret. I syd (fig. 19) ses hans våbener, Kruse (en tophue bade i skjoldet og på hjelmen) og »Bjælke-Munk«²⁹ (en bjælke i skjoldet og to tværdelte vesselhorn på hjelmen), og herunder versalindskriften: »Dette er sallig Crestoffver Kr[uses ferne] oc/ mørnne vaben som haffde sallig frv Mette/ [Ka]as aff Sønderis, som leger begraffven/ i [Gu]llager kerke bege. Anno d(o)m(ini) (16)07«.30 – I nord (fig. 20) ses hendes våbener, Kaas og Spend (begge med en sparre; hjelmmerkerne er gået tabt),³¹ ledsaget af indskriften: »De[tte] er sallig frv [Mette] Kaas

Ferne oc/ mørnne vaben [som] [haffde sallig Crestofvs/ Krvs af Svem(!)strop [som leger] begraven/ [i Gullager kerke bege]«.32 Våbenskjoldene, der stod fremme endnu o. 1800, er formodentlig overhvidtet i forbindelse med gravkryptens tilkastning få år efter (jfr. gravminder).

†*Våbenskjolde.* Ifølge Søren Abildgaards optegnelser (1770'erne) var der over korbuen imod skibet malet i alt 24 adelsvåbener: de otte fædrene og mødrene våbener for henholdsvis Mogens Krag (†1622), hans første hustru, Sophie Juel Nielsdatter (†1583), og hans anden hustru Ingeborg Kaas Eriksdatter (†1622).³³ En del af skjoldene var beskadigede; af indskrifterne under våbnerne kunne man læse: »S(alig) her Mogens Krags ferne vaben«, »desse er salig fru Sophia Juls Nielsdatters ferne oc mørne« og »...Eriks daters ferne og mørne«. – O. 1800¹³ stod kun Mogens Krags aneskjolde fremme, og disse er formodentlig overkalket kort tid efter.

Under afbankningen af løst siddende puds og kalk i skibets hvælv 1984 fremkom sporadiske dele af en (†)*senmiddelalderlig hvælv dekoration* (fig. 21), fra o. 1500-20. Den primitive, okker-røde bemaling er udført efter streger i pudsen, formodentlig under selve murerarbejdet, og skjult igen ved første overhvidtning. »Udsmykningen« består af sparrer på ribberne og »krabbeblade« langs buerne. Omkring spygatter så

Fig. 21. Kalkmalet dekoration, ca. 1500-20, i skibets tredie hvælvfag, det nordvestre hjørne (s. 2067). NJP fot. januar 1984. – *Gewölbmalerei im dritten Schiffsjoch, nordwestlicher Ecke. Um 1500-20.*

primitive ansigter og geometriske figurer, og over jordbuerne og i de cirkulære »slutsten« er malet rosetter efter fortegnning med en passer. Malerierne har næppe været bestemt til at stå fremme, og er vel snarest murernes leg med lidt rødt kalk. Bemalingen er interessant derved, at hvælvene (se ovf.) konstruktionsmæssigt er nært knyttet til det såkaldte Liljemesterværksted, hvis karakteristiske dekorationer kan ses i flere af egnens kirker.¹⁷

INVENTAR

Oversigt. I kirkens rige indretning er middelalderen repræsenteret af den romanske granitfont og en usædvanlig fuldstændigt bevaret korbuekrucifiksgruppe fra o. 1300, hvis sidefigurer har sjældne, gavlpydede dorsaler. En forsvunden tåklokke var leveret 1431 af støberen Peder Johansen i Randers. Fra reformationstiden stammer den ene alterstage, pengeblokken og en tidlig stolegavl, der hidrører fra Sønderris' herskabsstol og bærer årstallet 1546. Af en herskabsstol for ejerne af Fovrfeld, sognets anden herregård, er bevaret to låger fra 1582. Dette årstal daterer måske

også kernen i kirkens øvrige stoleværk, som er næsten helt fornyet i de gamle ungrenæssanceformer 1888.

Interiøret præges af store inventarstykker i senrenæssancestil, anskaffet i Christian IV.s senere år og i Frederik III.s tid. Altertavlen må skyldes billedskæderen Jens Olufsen i Varde, mens det formentlig er kollegaen Jens Mortensen i Kolding, der har leveret den nogenlunde samtidige og i formerne beslægtede prædikestol. Begge arbejder må være ældre end 1646, da de ikke optræder i kirkens regnskaber, bevaret fra og med dette år. Det gør derimod et pulpitur, der på grund af pladsmangel blev opsat 1651, og som året efter forsynedes med udmærkede malerier, udført af malerne »Hans og Stienn Maler af Ribe«, dvs. Sten Adamsen og enten Hans Jensen eller Hans Bølling. Samme malere havde 1647 stafferet en nu forsvundet tfontehimmel.

1700'erne er repræsenteret af et kirkeskib og af Ringkøbingguldsmiden Poul Ottosen Kjærulffs sygedisk (1705-o. 1720). Fra 1800'erne stammer den tilhørende sygekalk, leveret af Lorentz Anholm Thuun i Varde (1796-1844), samt et maleri af Kristi begravelse og to kirkeskibe.

Farvesætning. Inventarets brogede staffing med en brun grundfarve går vel i hovedtrækkene tilbage til 1840, da de lokale malere C. Brun og Toft Møller nymalede alt inventar og gav altertavlen sine nuværende malerier. Som farvesætningen fremtræder i dag, er den dog resultat af flere op- og overmalinger, vistnok især 1917, 1947 og ved den seneste istandsættelse 1985, da farveholdningen blev dæmpet afstemt. Samtidig er pulpiturets originale malerier blevet renset og alt inventar underkastet en snedkermæssig istandsættelse.

Alterbordet er en muret og pudset opbygning fra 1942, på tre sider dækket af et samtidigt *alterpanel*, 200 × 80 cm, 102 cm højt. Panelet, med fyldinger i tre fag på forsiden, to på kortsiderne, dækkes af et nyere *alterklæde* i lysgrønt fløj.

1848 var t*alterbordet* øjensynligt muret (middelalderligt?), dækket af en stenplade, som da ønskedes afvasket.¹⁵ 1862 og 1909 omtales bordet som en »muret fod ind mod den østre ende af kirken«, altså formentlig stående op imod korets østvæg. Opbygningen var belagt med en stor tilhuggen sten og omgivet af et bord af brædder.¹² Om t*sidealterbord*, se s. 2061.

t*Alterklæder.* Seks alen klæde medgik 1647 til et nyt alterklæde,¹⁰ måske det, der 1696 omtales som et »taftis« alterklæde.¹⁸ 1700 behøvedes et

Fig. 22. Altartavle, o. 1635 (s. 2069). NE fot. 1986. – Altar um 1635.

klæde,²⁴ ligeledes 1715, da man øjensynligt havde måttet låne et, hvorefter den tidligere kirkejer Elisabeth Rosenkrantz til Møllerup samme år skænkede et klæde af rødt fløjl (jfr. tmessehagler og s. 1820).²⁰ Et o. 1800 omtalt klæde af rød »manchester« (fløjl) med guldtræsser, må være anskaffet af kirkeejeren Jakob Hy-

gum (1768-70), da det prydedes af hans og hustruen Antonette Sundts gyldne initialer »I.H.A.S.«.¹³ Et rødt klæde med galoner og kors, omtalt 1862, blev 1872 forlænget. Det brugtes endnu 1909.¹²

Altartavle (fig. 22), o. 1635, et arbejde fra Vardesnedkeren Jens Olufsens værksted. Malerierne

Fig. 23. Altertavle, o. 1635, udsnit af attikaen med malerier fra 1840, Opstandelsen og Kristi Genkomst. NE fot. 1986. – Altar um 1635. Detail von Attika mit Gemälden von 1840. Auferstehung und Wiederkunft des Herrn.

er fra 1840, udført af de lokale malere C. Bruun og Toft Møller, hvis staffering på træværket flere gange siden er blevet opmalet og afstemt.

Den anselige tavle har smalt postament, et tredelt og i det væsentlige arkitektonisk opbygget storstykke, todelt attika og øverst et lille topstykke – alt med vinger, der på højrenæssancevis udgøres af rulleværk. Storfelterne flankeres af fire korintiske frisøjler med glatte skafter og prydbælter, hvilende på svungne søjlepostamenter med beslagværk, masker og bosser. Bag søjlerne har rammeværket højfyldinger med beslagværk. Af storfelterne, der indfattes af spinkle perlestave, er det høj rektangulære midtfelt noget større end sidefelterne, og det bryder postamentet ved at skære sig ned mellem storsøjlernes postamenter. Sidefelternes rammeværk udgøres af arkader med glatte pilastre, profilbaser og –kapitæler, der bærer let fladbuede bueslag, som ledsages af tungekant, diamantbosser og æggestav; bladværk fylder ud i sviklerne. Under sidefelterne profilkantede felter. De ydre storsøjlers postamenter afsluttes fornedet af små drejede hængekugler (fra 1840), mens de indre hviler på postamentets bøjlefrem-

spring, der prydes af mærkeligt nedadvendte løvehoveder over beslagværk, diamantbosse og volut. Postamentfejten afsluttes foroven af en tandsnitbort, mens den kvartrunde postamentgesims prydes af tre ovale kartoucher, den midterste med (nu afskåret) englehoved mellem timeglas (i nord) og dødningehoved. Postamentvingerne bærer især for den søndres vedkommende præg af kluntet reparation og fornyelse – som følge af en mindre brand ved altret o. 1715.

Storvingerne rummer højoval medaljoner med relieffer og latinske påskrifter i reliefversaler. I nord ses den opstandne Kristus med sejrspanen, trædende på døden og djævelen i skikkelse af en slange og en dødning. Underskriften lyder: »Quis condemnet« (hvem skal dømme). I syd ses en sæbebobleblæsende, noget gumpeputto (fig. 24), siddende på et dødningehoved over indskriften :»Quis euadet« (hvem skal undfly, underforstået »døden«). Dette velkendte forkrænkelighedsmotiv er – tillige med indskriften – skåret efter et ofte anvendt stik af Hendrick Goltzius fra 1594.³⁴

Storfrisen, der springer lidt frem over midtfeltet (med beslagværk under »loftet«), ledsages

af forkrøppede tandsnit, perle- og æggestave, og den brydes af små bøjler med englehoveder. Over storgesimsen løfter attikaen sig som en lidt forenklet udgave af storstykket, hvilende på et kvartrundt fodstykke med beslagværk. Attikafelterne, der indfattes af æggestave, flankeres af dydehermerne Retfærdighed, Klogskab og Mådehold (fra nord), alle med frugtklaser, semikolontegn og løvehoved på skafterne, som hviler på bøjler med semikolontegn (fig. 23).³⁵ Attikaens vinger har slyngbåndsmedaljoner med relieffer af yderligere to dyder, Kærligheden (i nord) og Styrken, mens dens frise brydes af små bøjler med kvindehoveder.

Yderst på attikagesimsen flankerer drejede topspir (fra 1840) topstykket, hvis arkadefelt er opbygget som storstykkets sidefelter, bortset fra, at forskelligt udformede bosser pryder pilasterskafterne. Feltet flankeres af dydehermerne Håb (i nord) og Tro, mens topvingerne hovedsagelig udgøres af to siddende evangelister med deres symboldyr, Markus (i nord) og Lukas. Topgesimsen bærer siden 1840 en beskeden gavl med stråleglans omkring Jahves (påmalede) navn.

Tavlens *malerier* må være fra 1840 og tilskrives landsbymalerne C. Bruun og Toft Møller (jfr. s. 1946f., 1954). Billederne er romantiske og lidt naive, farverne mørke, men endnu i væsentlig grad 1700'ernes. I storfeltet ses Nadverens indstiftelse, hvortil hører postamentfeltets indskrift fra Nadverindstiftelsen i gylden frakturskrift på sort bund: »Gjører dette til min Ihukomelse«. I nordre sidefelt ses Fremstillingen i templet, i syd Bønnen i Getsemane, hvortil hører tilsvarende indskrifter i postamentfelterne: »Frelsen beredt for alle Folk« og »Fader, skee din Villie«. Attikamalerierne viser Opstandelsen (i nord) og Kristi genkomst (fig. 23), mens man i topfeltet ser Kristus svævende med sejrspanen. Også træværkets ret kulørte bemaling går for en del tilbage til 1840, men den er flere gange senere blevet opfrisket og afstemt, senest 1985. Grundfarven er en mørkbrun, der tillige med lysgrønt og gråt danner bund for skæringernes brogede toner og forgyldning. På altertavlens bagside vidner påskriften »Malet af C. Bruun/ 1840 Toft

Fig. 24. Sæbebobleblæsende putto, udsnit af altertavlevinge, o. 1635 (s. 2070). NE fot. 1986. – *Altar um 1635. Detail vom Seitenhang mit Seifenblasen blasendem Putto.*

Møller/ i Guldager« om stafferingen dette år, mens andre indskrifter er mindelser om nymalinger og istandsættelser: »J. M. Sørensen S. P. Sørensen (vist nok) 1917«, »Træværket malet Juli 1948 Niels Stryhn Hierting« samt »Træværk malet 1985 Johs. Nim Larsen/ Træværk 1985 K. Søborg Jensen«.

Altertavlen knytter sig især til Jens Olufsens ældre arbejder, såsom den regnskabsbelagte tavle fra 1631 i Skærbæk kirke og et epitafium fra o. 1630 i Møgeltønder (DK. Sjyll. s. 1252, 1326). På epitafiet ses eksempelvis en parallel til topstykkets lidt særegne evangelistvinger. Måske har de resterende evangelister, Mattæus og Johannes, flankeret som frifigurer på attikagesimsen, hvor der nu er spir fra 1840. Tilsvarende må den fornyede topgavl have afløst en oprindelig, der vel har haft form som Skærbæk-tavlens. Af de oprindelige *†malerier*, hvoraf svage rester 1981 blev konstateret under de nuværende, fore-

stillede storfeltets øjensynligt Nadveren, nordre sidefeltets Bønnen i Getsemane (jfr. ndf.).

Når de ældste farvelag synes næsten ødelagte, skyldes det bl.a. en mindre brand (vel forårsaget af alterlysene), der 1715 sagdes at have opbrændt tavlens nederste del ved den søndre side, ligesom tavlen næsten overalt behøvede reovering »formedelst den ovenbemeldte ildebrands beskadigelse«. ²⁰ Måske har istandsættelsen ladet vente adskillige årtier på sig. I hvert fald kaldes tavlen 1768 forfalden af ælde og uden kendelig indskrift. ³⁶ Endnu o. 1800 sås kun to ↑malerier, nemlig i storfeltet Nadveren og i nordre sidefelt »Kristi bøn i urtegården«, hvorunder læstes citat fra Luk. 22,42: »Cuncta voluntati Patris commendat Jesus (Jesus overlader alt til faderens vilje)«. I syd og i postamentet sås da ingenting, ej heller i de tre øvre malerifelter, hvorunder læstes: »Et cum facta esset hora discubivit, et duodecim Apostoli cum eo, et ait illis desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum (Og da tiden kom, satte han sig tilbords...Luc. 22,14-15)«. ¹³ Indskrifternes latin antyder, at stafseringsresterne i væsentlig grad har været oprindelige.

Synet fandt 1823, at altertavlen burde opmales, hvilket skete 1824. ³⁷ Fra denne bemaling stammer vel ubetydelige rester af forgyldning, cinnoberrødt, mørkblåt og hvidt, der er konstateret 1981. Måske har man også i denne forbindelse anskaffet et »altermaleri, Korsnedtagelsen efter Rubens (fig. 46), der vistnok aldrig har været benyttet i tavlen (se løse malerier ndf.). Den nuværende staffing – tillige med fornyelse af visse sirater – blev som nævnt udført 1840, hvorefter synet det følgende år kunne glæde sig over, at tavlen nu var »helt opmalet og forsynet med malerier af frelserens historie i de forskellige afdelinger«. ¹⁵ 1846 ønskedes altertavlen færdig og 1890 restaureret. ¹⁵ En opmaling, der fandt sted 1917, har vist ikke medført væsentlige ændringer i tavlens fremtræden, ej heller en ny opfriskning 1947 og en farveafstemning 1985. I forbindelse hermed er foretaget en grundig snedkermæssig istandsættelse af tavlen.

Altersølv, et københavnsarbejde fra 1883. Kalken er 19 cm høj, foden ottetunget med cirku-

Fig. 25. Sygesæt (s. 2073), disken udført af Poul Ottesen Kjærulff i Ringkøbing (1705-o. 1720), kalken af Lorentz Anholm Thuun i Varde (1796-1844). NE fot. 1986. – *Krankengeräte. Patene von Poul Ottesen Kjærulff in Ringkøbing (1705-um 1720). Krankenkelnch von Lorentz Anholm Thuun in Varde (1796-1844).*

lært afsæt, skaffet ottesidet med tunger ved overgangen til foden. Den flade knop har skematiske middelalderformer med fire bosser, hvorpå læses versalerne: »IJEHS«, bægeret er halvkugleformet og har på siden et graveret kors med trekløverender. Nyere påloddet hældetud. På fodens overside er med prikker graveret »1883«, og på undersiden ses et københavnsmærke, »(18)83«, og stemplet: »H.N.H. & Co.«. Samme stempel ses på disken, tv. 14 cm, der har graveret cirkelkors på fanen.

↑*Altersølv*. 1) 1647 nævner inventariet en stor kalk og disk af forgyldt sølv, der må være blevet taget af rytterne under den følgende svenskekrig. 2) 1659 måtte købes ny kalk og disk af tin, ¹⁰ hvoraf kalken endnu nævnes 1696. ¹⁸ 3) 1696 omtales tillige en ny kalk og disk af sølv, forgyldt indeni, samt en pose til forvaring. ¹⁸ Dette altersølv er lidt nærmere beskrevet i en indberetning fra o. 1800. Kalken havde en smal rand foroven og kunne deles i to. Ved samlingsstedet var en kugle (knoppen), delt i 16 »afdelinger«, og på de otte (bosser?) var graveret bogstaverne: »Jesus N(azarene) R(ex) J(udeorum)«. På foden sås et forgyldt krucifiks »med sædvanlig overskrift«. Disken havde på randen »udstukket to fugle«, der øjensynlig holdt en krans med Jesumonogram. Herover læstes: »Ego sum via veritas et vita (Jeg er vejen...Joh.

14,6)«, mens man over et kors læste ordene: »Sanati sumus corpore ex livore ejus (Vi er blevet helbredet... 1 Peter 2,24)«. Altersølv, der vejede 48 lod,¹³ omtales endnu 1862.¹²

En †*oblåtæske* af porcelæn, nævnt 1862, ønskedes året efter udskiftet med en ny af sølv eller porcelæn.¹² En brunlakeret †*alterkande*, anskaffet 1844,¹⁵ var 1862 afløst af en porcelænskande, der udskiftedes 1903.¹²

Sygesæt (fig. 25), bestående af en kalk, leveret af Lorentz Anholm Thuun i Varde (1796-1844), og en disk, der stammer fra et ældre sæt, udført af Poul Ottesen Kjærulff i Ringkøbing (1705-o. 1720). *Kalken*, der er 11 cm høj, har cirkulær, konisk fod med prikgraveret bølgebort, cylinderskafth og kugleknop samt let svejet bæger, hvorpå fodens bort er gentaget. På standkanten Thuuns gentagne stempel.³⁸ *Dysken*, tv. 8 cm, har på fanen et graveret cirkelkors, modsat dette ses Kjærulffs stempel (Bøje 1982, nr. 6650?). Formentlig er det Poul Ottosen Kjærulffs sæt, med den til disken hørende †*kalk*, der nævnes i synet 1715 som »en liden sølv kalk og disk«. Et ældre †*sygesæt* optræder i inventariet 1647, der omtaler en »mindre kalk og disk af sølv at bruge til syge folk«. Måske er det samme sæt, der optræder i kirkesynet 1696.¹⁸

Fig. 26. Alterstager, den ene fra o. 1550, den anden snarest fra 1600'rne (s. 2073). NE fot. 1986. – *Altarleuchter, der eine um 1550, der andere eher aus dem 17. Jahrhundert.*

Alterstager (fig. 26), forskellige, den ene et smukt gotisk arbejde fra midten af 1500'rne, den anden en ret plump fornøjelse, trods sine ældre former måske så sen som o. 1700. 1) O. 1550, gotisk, nu 34 cm høj. Foden, der oprindeligt hvilede på fødder i form af tre små løver, er cirkulær med profilering og dekoreres af små cirkulære gennembrydninger i grupper på fem. Skaffet er cylindrisk med tre forskelligt udformede skaftringe, lyseskålen flad med ornamentter som fodens. Med de forsvundne løvetæer, der nævnes af Helms 1873, har stagen svaret nogenlunde til stagerne i Jerne og i Alslev kirker (s. 987f., 2017). – 2) O. 1700?, 34 cm høj, nærmest af renæssancens balustertype, men med reminiscenser af gotikkens udformning med cylinderskafth og skarpryggede ringe. Lysetornen fornyet i jern.

Kirkens messingstager nævnes tidligst 1647,¹⁰ formentlig et gotisk sæt, hvorfra den ældste bevarede stage stammer (nr. 1). 1696 nævner synet kun én gammel messingstage,¹⁸ der i løbet af de følgende år må have fået sin ny mage (nr. 2), idet synet 1715 klart taler om to forskellige alterstager (en af malm og en af messing, de kaldes dog begge gamle).²⁰ En alterstage repareredes 1919,¹² måske den gotiske, hvis berøvelse af løvetæerne vel har haft til formål at gøre stagerne lige høje.

En *syvstage* bærer på foden indskriften: »Skænket 1929«. †*Alterlamper*. 1897 ønskede synet lamper, lampeglas m.m. fjernet fra alterbordet.¹²

†*Røgelsekar*? Et 1715 omtalt »ildkar« kan have været middelalderligt (jfr. ndf.).

†*Alterbøger*. 1647 nævner inventariet foruden bibelen en ny alterbog, et graduale og en gammel salmebog.¹⁰ 1696 kaldes bibel, graduale og salmebog gamle, mens alterbogen var ny.¹⁸ 1715 nævner synet en gammel bibel »af Svanigi version« (1647-biblen), som var i præstens forvaring, samt et gammelt ubrugeligt graduale og en alterbog, der behøvede indbinding.²⁰

†*Messehagler*. 1647 nævnes en rød fløjlsmessehagel,¹⁰ vel den, der 1696¹⁸ og 1715 betegnes som gammel. Ved synet 1715 oplystes videre, at generalinde Elisabeth Rosenkrantz til afløsning for

Fig. 27. Indre set mod vest. NE fot. 1986. – *Innenansicht nach Westen.*

den havde skænket kirken en ny hagel,²⁰ der – som det oplyses senere – var af rød »manchester« (fløj) med guldkors og Jesumonogram (jfr. falterklæde).¹³ 1828 savnede kirken messeklæder,¹⁵ og 1862 nævnes en hagel af rødt fløj, der året efter ønskedes erstattet af en ny med galoner og kors. En fornyelse nævnes også 1891.¹²

Altersranke, 1881, af oval plan med støbepjensbalustre, som de leveredes af jernstøber Bjelke i Varde (jfr. s. 1506).¹⁵ Balustrene har hvidgrå bemaling, håndliste, hylde og skammel er mørkbrune, betrækket er blåt. En *knæleskammel* til præsten er fra o. 1850, med lysgrønt plysbetræk. Den nævnes 1862.¹² †*Altersranken* om-

tales o. 1800 som et tralværk tværs over koret, med sæde for ti kommunikanter (jfr. s. 1984).¹³ 1843 blev skamlen udstoppet og betrukket,³⁷ og 1847 ønskedes skranken ændret til »udadvendt oval form« for at give mere plads til altergæster.¹⁵ Endnu 1862 var knæfaldet dog »lige med 4 knæbrædder«, der var udstoppede og overtrukket med læder.¹²

Døbefont (jfr. fig. 27), romansk af granit. Med fem andre på egnen udgør den en lokal undergruppe af den almindelige vestjyske, glatkummede type (Mackeprang: *Døbefonte*, s. 51, 57, 174f.). Fonten er 96 cm høj, foden af grålig granit, formet som en søjlebase med små reliefmo-

tiver i skjoldfelterne. I et felt ses et korslam (fig. 28), i et andet en fugl (due?), mens to (modstillede) felter rummer en lilje af samme form, som ses på andre af gruppens fonte og på områdets romanske arkitekturled.³⁹ En kraftig vulst danner overgang til kummen, der er hugget i en rødlig granit og udgør lidt mere end en halvkugle, tvvm. 73 cm. Mundingsprofilen, der som kummen i øvrigt skæmmes af glat, nyere ophugning, består af et reliefbånd noget under randen. Trods den partielle ophugning har fonten rester af mørkbrun og rød farve. 1844 ønskedes maling af en »muret« foring i fonten (for dåbsfadet), og 1845 fandt synet, at fonten i almindelighed ikke var smukt nok malet; 1882 blev den afvasket for maling.¹⁵ 1847 ønskedes dåben »nedflyttet« fra en plads nær altret,¹⁵ 1862 stod den i korets nordside mellem koråbningen og korsranken.¹² 1942 anbragtes fonten i skibets nordøsthjørne, hvorfra den 1985 er flyttet til sin nuværende plads ved det østre hjørne af korbuens nordvange.

På kirkegården, ved skibets sydmur, er endnu en romansk *døbefont* opstillet som blomsterkumme (fig. 29). Den er af rødlig granit, 104 cm høj. Foden er konisk med omløbende vulst ved overgangen til kummen, der er cylindrisk med konisk underdel, tvvm. 93 cm.

Dåbsfad og *dåbskande* er fra 1930, sammenhørende, kanden mærket »K. Eibye/ 1930«. Fadet, tvvm. 62 cm, har på fanen seks arkader, de tre med versalerne »Guldager/ Kirke/ 1930«, de tre

Fig. 28. Korslam, udsnit af fod på romansk døbefont (s. 2074). NE fot. 1986. – *Osterlamm. Detail vom Sockel einer romanischen Taufe.*

Fig. 29. Romansk døbefont, opstillet ved skibets sydside (s. 2075). NE fot. 1986. – *Romanische Taufe, an südlicher Schiffswand.*

med relieffer af bibelske motiver over frakturindskriftene: »Hierting/ Sædding/ Guldager«. Kanden er 35 cm høj med kors på korpus.

Et ældre *dåbsfad* fra 1700'erne er nu ophængt på hvælvpillen i korets nordside. Fadet er glat, tvvm. 41 cm, med (sekundært) graveret indskrift i fordybningen: »Guldager Kirkes Daabsfad til 1930«. Det nævnes vist tidligst 1791.²⁶ 1845 ønskedes en god afpuksning af fadet, der på grund af sin ringe størrelse hvilede i en »muret« foring.¹⁵ †*Dåbskander*. 1862 benyttedes en kande af tin »til at bringe døbevand i kirken«. 1865 ønskedes en ny dåbskande af tin anskaffet, hvilket vistnok først skete 1905.¹²

†*Fontehimmel* (jfr. fig. 54). 1647 fik »Hans og Stien« malere fra Ribe (jfr. pulpurtmalerier ndf.) betaling for at male og staffere et nyt »fontelåg«,¹⁰ hvis rige »billedskærearbejde« blev beskrevet o. 1800. I midten sås Kristi dåb med Helligåndsdue ovenover, og udenom (på bøjlerne) stod seks engle, holdende hans lidelsesredskaber (»arma Christi«). Herunder (i frisen) læstes: »Hvo som troer og bliver døbt han skal blive

salig, men hvo som ikke troer han skal blive fordømt. Marc 16 (v. 16). H.L.K.S.N.«.¹³ Af de afsluttende versaler må de tre første formentlig læses som en henvisning til den daværende sognepræst: »H(er) L(avrids) K(nudsen)«, mens »S.N.« vel er kirkeværgens initialer. Beskrivelsen antyder, at himlen i opbygning må have svaret til den bevarede i Darum kirke (Gørding hrd.).⁴⁰ Himlen fandtes endnu 1873, da Jakob Helms besøgte kirken og i sin indberetning lavede en lille tegning af dens kunstfærdige op-hæng (fig. 54). Det var »på gammeldags vis« udformet som en drejelig galge, så himlen kunne svinges ind over fonten, når den ikke brugtes. På ophængets lodrette stander, der for-neden endte »arabeskagtigt«, var udkåret to englefigurer, ligesom skræstiveren fremstillede en »kvindefigur«.⁴¹ Et bevaret arrangement af denne art anvendes stadig ved fontehimlen i Darum kirke.⁴²

Korbuekrucifiksgruppe (fig. 31), højgotisk fra o. 1300, det bedst bevarede arbejde blandt en række beslægtede i området. Krucifiksfiguren, der er 100 cm høj, hænger ret dybt i armene med hovedet dødt hældende mod højre skulder. Krop og ben danner et S-svaj, idet den overlagte højre fod er vredet over, og knæene presset op som følge af kroppens vægt. Hovedet (fig. 32) er fint skåret med fals for en nu forsvunden tornekrone. Øjnene er lukkede, næsen lige, håret bølget, og det korte fuldskæg danner små lok-

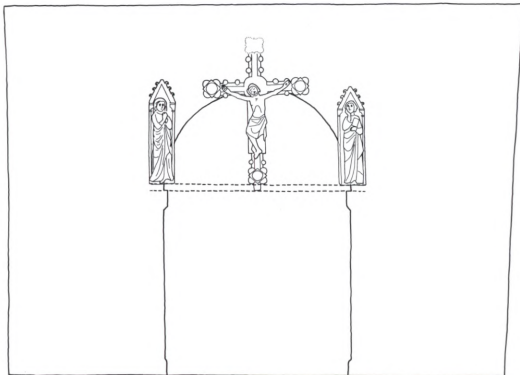

Fig. 30. Rekonstruktion af krucifiksgruppens oprindelige opsætning i korbuen. Tegnet af Marianne Nielsen 1987. 1:100 – *Triumphkreuzgruppe. Rekonstruktion der ursprünglichen Aufstellung im Triumphbogen.*

ker ved hagen. Armene er vistnok bladet ind i skuldrene. Hænderne er åbne, den venstre har fået pegefingern fornyet, og af den højres fingre er kun tommelen gammel. Sidevunden er skåret i højre side af brystkassen, hvis ribben er klart markerede ligesom sener og muskulatur. Det knælange lændeklæde har i venstre side en lang snip med rørfolder, mens det midtfor danner de for høj gotikken typiske store, posede folder. Figurens dybt hulede bagside er lukket med en ca. to cm tyk træplade, som er forskåret langs figurens sider.

Korstræet måler 206 × 147 cm, i højden indbefattet en 8 cm lang tap til fæstelse forneden. Korsarmene, der er samlet i en kraftig glorieskive midtpå, har affasede kanter med cirkulære, skålfordybte blade – dog ikke bag figuren, hvor korsstammen har en tavleagtig udvidelse. Endefelterne er pålagte og har form af skålfordybte, snedstillede ruder foran firpasblade. Det øvre endefelt er fornyet o. 1900 og består af en rektangulær plade.

Sidefigurerne Maria og Johannes, 110 cm høje, er forsynet med sjældne dorsaler formet som højgotiske arkitekturgavle. Maria, der står let vendt mod sønnen med hænderne knuget foran brystet, har regelmæssige træk og bærer hovedklæde og en højhalset kjole, hvorunder to spidse, sidevendte sko stikker frem. Johannes, med sorgfuldt sammentrukne bryn og kort, »kugleagtigt« krøllet hår, står tilsvarende med højre hånd under kinden, mens han holder en bog mod sit bryst med den venstre (tommelen mangler). De posede og rørformede folder i hans kjortel og kappe minder stærkt om Mariafigurens, fødderne er udadrettede med afstødte spidser. Figurene har under bunden dyvelhuller til fæstelse i korbuebjælken, ligesom de er udhulede fra bagsiden. Som dækplader for hulningen tjener dorsalerne, af hvilke Marias er lidt større og bredere (141 × 55 cm) end Johannesfigurens (134 × 36 cm). Dorsalerne har ved siderne smalle pilastre med stiliserede kapitæler, herover høje, krabbebladsprydte spidsgavle, hvis topspir er afsavede.

Krucifiksgruppen står med en noget kulørt bemaling fra efter 1909 (1917?), der tegner an-

Fig. 31. Korbuekrucifiksgruppe, o. 1300 (s. 2076). NE fot. 1986. – *Triumphkreuzgruppe, um 1300.*

Fig. 32. Kristushoved, udsnit af korbuekrucifiksgruppe, o. 1300 (s. 2076). NE fot. 1986. – *Christuskopf. Detail von Triumphkreuzgruppe, um 1300.*

sigterne noget banale. Karnationen er gråhvid (Kristus med røde blodstænk), dominerende i øvrigt røde og brune toner; korstræet står ege-træsådet med blå kantblade, røde og grønne endefelter (i topfeltet »INRI«), dorsalerne med tilsvarende farver. Bemalingen er let afstemt ved en istandsættelse 1985, der først og fremmest var af snedkermæssig art.

Under de nuværende farver er 1952 og 1977 konstateret rester af formentlig tre efterreformatorkiske ny- og opmalinger. Herunder kunne iagttages spredte rester af middelalderlig staffering på kridtgrund (ikke nødvendigvis original), således på Johannes' dragt grøn farve med grøn lasur samt olieforgyldte kantbånd.

Krucifiksgruppen slutter sig i flere af sine former og detaljer (bl.a. korstræet) til lidt ældre krucifikser og krucifiksgrupper i området, således i Janderup (s. 1052), Billum (s. 1094) og i Sønder Vium (Ringkøbing amt).⁴³ Også lidt yngre arbejder, som de to til 1318 daterede krucifikser i Ribe og Vester Nebel (s. 435, 1985), synes at tilhøre samme regionale tradition og peger snarest mod Ribe som hjemsted for tilvirkningen. Træk som sidefigurerne dorsaler

og korstræets tavleagtige udvidelse er sjældne.⁴⁴ Sidefigurer med (noget enklere) dorsaler kendes bl.a. fra de lidt ældre sønderjyske krucifiksgrupper i Kosel ved Slesvig og Skobøl (Schobüll) ved Husum.⁴⁵ Måske er korstræets tavleudvidelse udslag af tidens begyndende nordtyske kunstindflydelse, da samme træk kendes fra krucifikser i Lübeck, Süsel og Kirchtimke.⁴⁶

Gruppens oprindelige opstilling er søgt rekonstrueret ved indmåling på triumfmuren (jfr. fig. 30). Korstræet må med sin tap have været nedfældet i en korbuebjælke, hvorpå også sidefigurerne har stået – yderst over korbuevederlagene. Rekonstruktionen finder bekræftelse ved manglen på oprindeligt øvre korsendefelt og ved den sekundære afsavning af dorsalernes topspir. Disse dele må nemlig – netop med den foreslåede opstilling – være kommet i vejen for den senmiddelalderlige skjoldbue, og er derfor blevet afsavet i forbindelse med hvælvsplagningen i kirken.⁴³

Anbringelsen var formentlig den samme o. 1800, da der »oven i korsdøren« omtales: »Kristus på korset i fuld korpus med Johannes på den ene side og Maria på den anden side«.¹³

Endnu så sent som 1909 stod gruppen over kor-buen, men må snart efter være nedtaget, supple-ret (øvre korsendefelt) og malet i de nuværende farver (1917? jfr. altertavle). Sidefigurerne op-sattes på korets nord- og sydvæg, krucifikset på nordvæggen i skibets østfag, hvor det 1985 er blevet genforenet med sidefigurerne. Ved istandsættelsen dette år fjernedes en nyere torne-krone, snoet af så prosaisk et materiale som pig-tråd. Ligeledes måtte råd-skader og gamle små-reparationer udbedres før farveretouchen.

Et mindre *krucifiks* (fig. 33), vel fra o. 1725, er udført i senbarokke former med dramatisk flag-rende lændeklæde. Den fyldige figur, 51 cm høj, er af blødt træ, muligvis poppel. Kristus hænger dybt i armene med hovedet nedfaldet mod højre skulder og de samlede knæ bøjet fremover. Under den tunge tornekrone er håret langt og bøl-get, ligeledes fuldkægget. Ansigtet har halv-åbne øjne og domineres af en stor, lige næse. Lændeklædet fremtræder kort med en folderig sløjfe ved højre hofte. Det glatte, grønmaledet korstræ stammer tillige med figurens bemaling i gråt, blåt og grønt fra en gennemgribende istandsættelse 1960, da det stærkt ormædte kru-cifiks blev reddet fra ruin. Restaureringen nød-vendiggjorde en række suppleringer, til dels som erstatning for tidligere gipsreparationer. Samtidig konstateredes rester af flere farvelag. Under to nyere sås på en tynd kridtgrund far-verester, der eventuelt kan have været originale: på tornekrone sort, på lændeklædet en jernrød (med mørkere strøg) samt uægte forgyldning. Krucifikset, der efter deponering på Esbjerg Museum blev tilbageleveret 1958, er nu op-hængt på skibets sydvæg ved døren.

Prædikestol (fig. 34), o. 1640, ifølge en forsvunden indskrift opsat af domdekanen (kirkens patron) i Jens Strudvads præstetid (han nævnes 1638 og 1640).⁴⁷ Prædikestolen er beslægtet med Vardesnedkeren Jens Olufsens altertavle (jfr. ovf.), men formentlig leveret af hans kollega Jens Mortensen i Kolding.

Prædikestolen består af fem høje arkadefag, der rummer relieffer af Kristus og de fire evan-gelister. Felterne flankeres af joniske dydeher-mer, der er skåret efter forlæg af Hendrick Golt-

Fig. 33. Krucifiks, o. 1725 (s. 2079). NE fot. 1986. – *Krucifiks, um 1725.*

zius,⁴⁸ og hvis skafter prydes af frugtklaser og –vekselvis – englehoved og groteskmaske på baggrund af et skælmønster (jfr. fig. 36). Kun Kærligheden og Troen (nr. 3 og 5 fra opgangen) har nu bevaret deres attributter. Arkaderne har form af muslingenicher, der ledsages af en kraf-tig æggestav, englehoveder i sviklerne samt for-neden en indskriftskartouche. De påmalede ind-skrifter gengives her i tilslutning til reliefferne, hvis figurer alle fremtræder stående; fra opgan-gen ses: 1) »Matthæus«, med åben bog i venstre hånd, pennen løftet i den højre. Foran ham ses en nærmest dansende Mattæusengel. 2) (Fig. 36) »Marcus«, pegende i sin opslåede bog. Han står foran en arrig løve med højt løftet rumpe og hale. 3) »Christus« (jfr. fig. 34), fremstillet som Salvator med højre hånd hævet velsignende, jordkloden i den venstre. 4) »Lucas«, skrivende lidt akavet i den opslåede bog; ved fødderne en hesteagtig okse. 5) »Iohannes«, i modsætning til de øvrige skægløs, slående bevæget ud med højre hånd, mens han i den venstre holder en opslået bog. Foran ham sidder ørnen.

Reliefzonen kantes af vandrette, forkrøppede profilled, foroven ledsaget af perlestav, forne-

Fig. 34. Prædikestol, o. 1640 (s. 2079). NE fot. 1986. – *Kanzel, um 1640.*

den af tandsnit. Det høje postament brydes af rulleværksprydede fremspring, der på siderne har bosser, fortil vekselvis englehoved og bidsk groteskmaske (fig. 35). Den noget lavere frise har på hjørnerne bøjler med vekslende hoveder og masker – over tandsnit, bosse og volut. Frisefelterne rummer små kartoucher med diadem- og englehoveder, samt (i 3. og 4. felt) relieffer af en due med unger samt en pelikan, der fodrer sine unger med sit blod. Kronlisten ledsages af kraftigt tandsnit og en æggestav.

Under postamentets hjørnefremspring ses drejede hængekugler fra 1857, mens hængestykker savnes. Fra arbejderne 1857 hidrører måske også den enkle, kegleformede underbaldakin, mens læsepulten og opgangen stammer fra den seneste istandsættelse 1985. Det da nedtagne, oprindelige opgangspanel med mægler, der ses på ældre fotografier (jfr. fig. 44), er nu henlagt på våbenhusloftet. Det har frisefyldinger i tre fag, mens man i 1700'rne har udskiftet højfyldingerne nedenunder med gitterværksbalustre.

Mægleren, 135 cm høj, har profileret spir og dukatmønster på siderne.

Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne under en beskeden himmel, der er næsten helt fornyet i fyrretræ 1857. Den er ottesidet med kraftige profilled, der ledsages af zig-zag-bånd og en art særegne »hundetænder«. Frisen brydes af (gamle) bøjler med vekselvis englehoved og løvemaske. Topstykkerne er enkelt udsavet i vegetative former, topspirene drejede. Et kraftigt tandsnit kanter loftet, hvis ophævede, ottesidede midtfelt er blandt de træk, som må være overtaget fra den oprindelige himmel. I himlens sydvestre frisefelt er indskåret »SIS/ MIM 1857«, der må være en datering af arbejdet.

Den brogede bemaling, på hovedsagelig brun bund, svarer til altertavlens og er et resultat af stort set de samme, nyere opmalinger. Postamentets og frisens skriftfelter står nu tomme, mens indskrifterne under reliefferne er udført i forgyldte versaler.

Prædikestolen har sin nærmeste parallel i Vester Nykirkes prædikestol fra 1637, som vides leveret af en »Jens Billedsnider«, der med gode grunde er identificeret med Jens Mortensen i Kolding.⁴⁹ På begge prædikestole ses Kristus-

Fig. 36. Prædikestol, o. 1640, udsnit med relief af evangelisten Markus og dydeherme. NE fot. 1986. – *Kanzel, um 1640. Ausschnitt mit Relief vom Evangelisten Markus und von einer Tugendherme.*

Fig. 35. Groteskmaske, udsnit af prædikestol o. 1640 (s. 2080). NE fot. 1986. – *Kanzel, um 1640. Ausschnitt mit fratzenhafter Maske.*

relieffet skåret efter Maerten de Vos,⁵⁰ ligesom bl.a. frisens små motiver går igen. Af original bemaling er konstateret rester af brunt, blåt og cinnoberrødt.

Prædikestolen, der formentlig står på sin oprindelige plads, omtales tidligst 1715, da dens brøstfældighed næppe kunne afhjælpes for mindre end 2 rdl.²⁰ O. 1800 sås på opgangen indskriften: »Så sandt som jeg er en levende Gud, vil jeg ingen synders død, men at han omvender sig og lever«. I postamentfelterne læstes: »Sugestum hoc erectum a Decano capituli Ripensis Pastore Johanne Strudvadio (Denne prædikestol er opsat af dekanen ved Ribekapitlet præsten

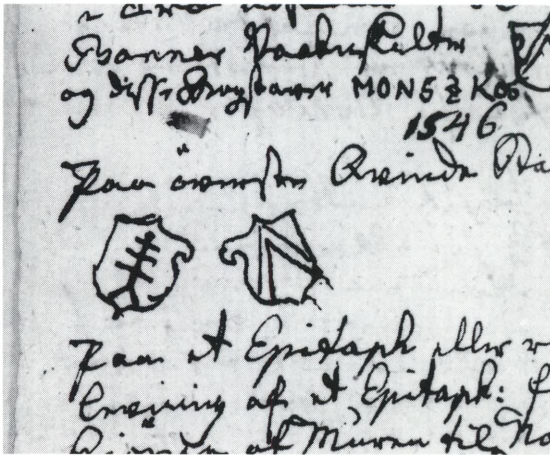

Fig. 37. Våbener på nu forsvunden gavl fra herregården Sønderris (†)herskabsstol (s. 2084). Tegning i Søren Abildgaards notebog 1774. – *Wappen auf einer jetzt verlorengegangenen Wange eines (†)Herrschaftsgestühls für den Herrenhof Sønderris. Zeichnung 1774.*

Jens Strudvad«. I frisen på den daværende (oprindelige) thimmel læstes: »Salige er de som høre Guds ord og bevar det (Luk. 11,28)«. ¹³

Istandsættelsen 1857 ses foruden reparationer og fornyelse af himlen også at have omfattet en nymaling, præget af gråtoner. 1862 omtales prædikestolen på sin nuværende plads – med

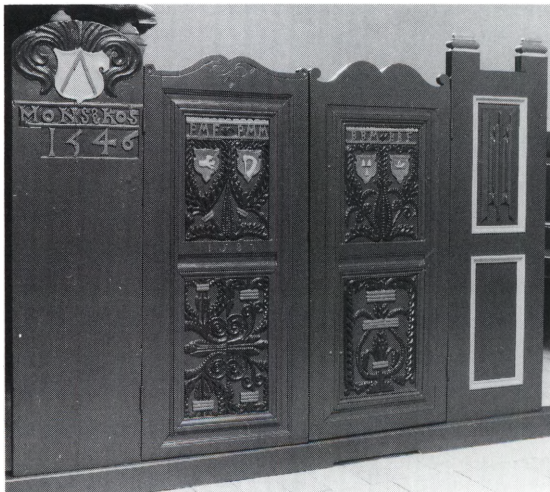

Fig. 38. Stoleværk med sammenstykkede rester af (†)herskabsstole for herregårdene Sønderris og Fovrfeld, opsat henholdsvis 1546 og 1582 (s. 2083). NE fot. 1986. – *Gestühl aus zusammengestückelten Resten eines (†)Herrschaftsgestühls für die Herrenhöfe Sønderris und Fovrfeld, 1546 und 1582 aufgestellt.*

kant og *†læsepult* (»læsestol«) smukt beklædt af rødt klæde. Himlen kaldtes da en »talekuppel« ovenover. 1896 omtales en sænkning af prædikestolen, ¹² hvis tilstand med det oprindelige opgangspanel kendes fra ældre fotografier (i NM2). Dette panel er som nævnt sat på våbenhusloftet ved istandsættelsen 1985, der hovedsagelig har omfattet en snedkermæssig istandsættelse og farveafstemning.

Stolestaderne er i deres kerne fra slutningen af 1500'rne (1582?), men er næsten helt fornyet i gammel stil 1888. Bænkene har let skrå fyldingsryglæn. Gavlene, 118 cm høje, er traditionelt udformede som et rammeværk med småspir og to fyldinger, de øvre med enkelt foldeværk, de nedre glatte (jfr. fig. 18). Gamle er – udover nogle dele af herskabsstolene forrest (jfr. ndf.) – hovedsageligt de femfags indgangspaneler, hvis frisefyldinger rummer akantusløv i egnens ungrenæssancestil – et par steder med englehoveder. Stadernes brune bemaling med grønne og grå lister, blåt foldeværk og forgyldte spirtoppe går vistnok tilbage til 1947, og er senest afstemt 1985.

Kirkens stoleværk, hvis kerne måske dateres af årstallet »1582« (jfr. herskabsstole), nævnes tidligst 1647, da der også fandtes stader i koret. 1649 gjordes en ny kvindestol »bag adelens« samt en lukket stol (med låge) til præstekonen, og 1650 blev stoleværket suppleret med et pulpitur, »efterdi udi kirken er liden rum til menigheden« (jfr. ndf.). ¹⁰ 1696 behøvedes til »skamlernes« reparation en tylt brædder samt lige så mange lægter til »huiller« (rygstød). ¹⁸ 1768 havde kirken 20 mands- og 20 kvindestole (med fem sæder i hver) samt 10 stole på pulpituret. ³⁶ Tallet øgedes i tiden herefter betragteligt, vistnok hovedsageligt ved arbejder i året 1791, da der indrettedes en *†lukket stol* på pulpituret (jfr. ndf.). Samme år opregnes hele 29 mandsstole, 30 kvindestole og på pulpituret 9 stole (blandede). ²⁶

Pladsmanglen førte 1794 til en stolestrid, idet provst Lauge Sidelmann (kirkens patron) foreslog yderligere et sæde presset ind i Sønderris' gamle herskabsstol nærmest prædikestolen, hvilket denne gårds ejer kun modvilligt accep-

Fig. 39. Udsnit af låger fra herregården Fovrfelds (†)herskabsstol, 1582, med våbener for gårdens ejer Peder Madsen og hans ukendte hustru B.B. (s. 2083). NE fot. 1986. – *Türen des (†)Herrschaftsgestühls für den Herrenhof Fovrfeld, 1582. Ausschnitt mit Wappen für den Hofbesitzer Peder Madsen und seine unbekannte Frau B. B.*

terede.⁵¹ O. 1800, da mandstolenes tal var øget yderligere til 40, ses nævnte nye stol presset ind allerøstligst i syd, foran herskabsstolen. Endvidere kan nævnes, at der da overfor i korbuen stod en »tæt lukket« fruentimmerstol for snedker Becher i Ravnsbjerg, som han havde ladet »sætte« og forsyne med sine initialer »P.B.R. 1778«. De følgende kvindestole var alle forsynet med låger, to hørte til Sønderris (jfr. ndf.), den tredje til præstegården (jfr. ovf.).¹³

1824³⁷ og 1840 blev staderne malet, 1854 ønskedes de overstrøget med lys perlefarve, og 1863 omtales indsætning af rygstød i kvindestolene.¹⁵ Efter stadernes omfattende fornyelse 1888 blev alt 1889 malet med egetræsfarve, der har været afløst af gråt (1912?) inden etableringen af den nuværende bemaling. En snedkermæssig istandsættelse er foretaget 1985.

(†)Herskabsstole. Forrest i stoleværket indgår sammenstykkede rester af stole for herregårdene Sønderris og Fovrfeld (fig. 38), der synes at gå

tilbage til henholdsvis 1546 og 1582. Den nuværende opsætning, etableret 1985, har i syd karakter af en herskabsstol med dobbeltsæder, hvis vestre gavl dog er en almindelig stolegavl (fra 1888). Den østre, der stammer fra Sønderris' stol, er nu sekundært, let buet afskåret, 114 cm høj, og prydes af forsænkede reliefversaler, »Mons Kos/ 1546«, anført under Mogens Kaas' fædrene våben (fig. 38). Lågerne, der hidrører fra Fovrfelds herskabsstol og dateres af årstallet 1582, har dobbelte fyldinger og sekundære, let svejdede topstykker fra 1700'rne. Fyldingerne indfattes af kraftige profillister og rummer akantusløv, de øvre med våbenskjolde og initialer (fig. 39) for gårdens ejer Peder Madsen⁵² og hans ukendte hustru B.B.. Våbenskjoldene, der næppe alle er adelige, er udelte og vist uden hjelmmerker. På den østre låge ses »P(eder) M(adsens) F(ædrene)« og »P(eder) M(adsens) M(ødrene)«, henholdsvis forkroppen af en ulv eller hund og en jernklædt arm, som holder et

sværd. Faderens våben kan ikke identificeres, mens moderens er »Væbner« af Jylland, hans morfar, Peder Terkelsens slægt.⁵³ Hustruen B.B.s uidentificerede våbener på den vestre låge indeholder henholdsvis tre klokker(?) og et jægerhorn i rektangulært felt. Lågen med Peder Madsens våbener har på rammeværket indskåret »1582«. Fra Fovrfelds stol stammer måske også en gavlf, der nu er anbragt forrest i nordsiden. Den er udført af en fyrreplanke, med pålagte frise- og postamentplader, forbundet af profillister langs gavlens lodrette kanter; trekantet topstykke over halsudskæring. Herskabsstolens rester er malet som stoleværket, bogstaverne røde og lågernes våbentegn hvide på rød bund.

1) *Sønderris'* (†) *herskabsstole*, der siden opstillingen 1546 må have haft deres plads forrest i skibet, nævnes tidligst 1649 (jfr. stolestader) og 1656, da der sattes en ny bund i »jomfru Sophies stol til Sønderris«. ¹⁰ Den endnu eksisterende gavlf fra 1546 (fig. 38), der er et usædvanlig tidligt eksempel på bevaret stoleværk, nævnes 1774 og 1873 som den forreste i mandssiden. Indtil 1888 havde den en nu forsvunden pendant i kvindesiden, smykket med to våbener (fig. 37), det ene et tilsvarende Kaas-våben, det andet med en stormstige, formentlig et Skram-våben.⁵⁴

2) *Fovrfelds* (†) *herskabsstole* fra 1582 (gården nedlagt i 1600'erne), nævnes o. 1800 som to lukkede stolestader »hørende til en gård i Favrfeld«. De stod da i vest under pulpituret, med den nu østligst placerede låge (jfr. fig. 38) i mandssiden, den anden i kvindesiden.¹³ 1873 så Helms lågen med årstal på en kvindestol i koret, 1942-85 var begge låger opsat forrest i skibet, overfor hinanden.

En † *brudestol* nævnes i inventarierne 1647¹⁰ og 1715.²⁰ Måske identisk med en brudeskammel af træ, der manglede ved synet 1909.¹²

† *Præste- og skriftestole*. 1) 1791 nævnes en skriftestol til fire personer,²⁶ udformet som et tralværk med dør nord for altret.¹³ 1823 ønskedes anskaffet en anstændig stol i skriftestolen,³⁷ der 1881 begæredes flyttet og blev borttaget 1888.¹² 2) Præstestol, 1888, opsat som et panelværk i fem fag med dør i korets nordvesthjørne. Pane-

let, der havde riflede fyldinger i to rækker og derover gennembrydninger i nygotiske former, blev nedtaget 1985.

† *Degnestole*. 1791 nævnes syd for altret en degnestol,²⁶ der 1847 ønskedes nedflyttet for at skaffe mere plads til altergæsterne.¹⁵ Det skete vistnok først 1888, da der indrettedes en smal degnestol ved prædikestolsopgangen. Den bestod af ældre, forskåret fyrrepanel mellem to gavle, der oventil prydedes af påsatte topstykker med palmetmotiver (jfr. fig. 44). Nedtaget 1985, gavltopstykkerne nu på våbenhusets loft.

Et † *skab*, hvori messeklæderne forvaredes, manglede 1696 sin lås.¹⁸

Pengeblok (fig. 40), o. 1500-50, 105 cm høj, bestående af en kraftig, jernbeslået egetræskasse med firsidet, svunget fod fra 1700'erne. Forsidens låge, der som siderne er næsten dækket af krydsende jernbånd, er sikret med to overfaldslukker. Oversiden er helt jernklædt med to pengetragte samt en udsmykning af smedede hjørnerosetter, der også findes på forsiden. Uanset de to pengetragte er rummet inde i blokken udelt. Den er siden 1985 brunmalet med sorte jernbånd, opsat ved døren bag stadernes vestre indgangspanel. Også 1862 stod blokken i forbindelse med indgangspanelet.¹²

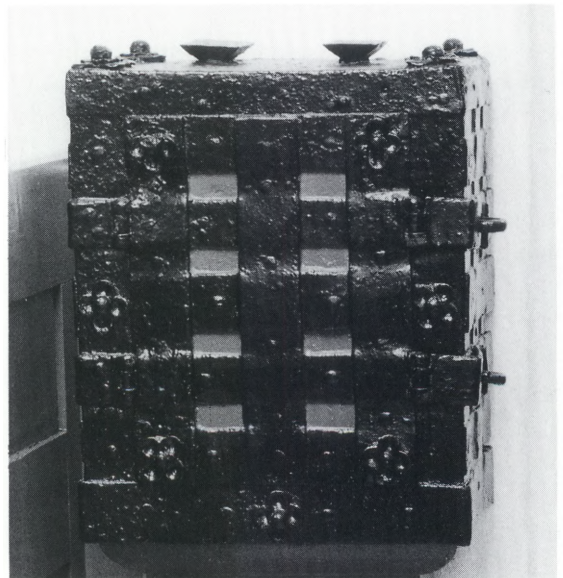

Fig. 40. Pengeblok, o. 1500-1550 (s. 2084). NE fot. 1986. – *Opferstock, um 1500-1550*.

Fig. 41. Pulpitur, 1651, med malerier, udført 1652 af malerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) fra Ribe (s. 2085). NE fot. 1986. – *Empore, 1651. Gemälde von den Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, 1652.*

En *†pengetavle* nævnes 1791,²⁶ *†pengebøsser* 1862 og 1909.¹²

En nyere **dørfloj*, der indtil 1958 førte ind til kirkens fyrrum, er i Esbjerg Museum (inv. nr. 216/1958). *†Dørfloje*. 1657-1659 måtte man reparere kirkedørens lås, som rytterne havde sønderslået.¹⁰ 1696 manglede på kirkedøren en ring »at drage døren til med«, lige som låsen behøvede reparation og »en hus over«. Våbenhusets dør savnede lås, og hængslerne var i stykker, ligesom også tårndøren var uden lås.¹⁸ 1862 beskrives kirkedøren (syddøren) som 3 alen 4 tommer høj, 1 alen 15 tommer bred, af egetræ med en del jernskinner. Fløjen slog indad ligesom våbenhusdøren, der var af fyrrebrædder, 3 alen 5 tommer høj og 2 alen bred.¹²

Pulpitur (fig. 41), 1651, oprindelig opført til stoleværk »efterdi udi kirken er liden rum til menigheden«,¹⁰ siden 1859 indrettet til orgelpulpitur. Underbygningen med glatte søjler er hovedsagelig fornyet 1965, og hele pulpituret er

sænket 1985 – begge arbejder dikteret af orgelfornyer (jfr. ndf.). Brystningspanelet har 13 arkadefag under jævnbrede frisefyldinger, af hvilke de fem midterste er fornyet 1985. Arkader og frise adskilles af en smal æselrygbort, kronlisten ledsages af trappebort og æggestav, og langs panelets underkant løber en tandsnitliste. Joniske halspilastre med bosse og dukatmønster på skaftet flankerer arkaderne (fig. 42), der bæres af kannelerede pilastre med profilkapitel. Bueslaget, der har tungkant og en forsænket bort med små bosser og rosetter, middeles af en lille konsol, mens vegetativt rulleværk fylder ud i sviklerne.

To af de gamle pulpitur søjler fra 1651 er henlagt på våbenhusloftet, 210 og 205 cm høje. De er joniske, med glatte skafter, der har en lille krans af akantusspidser ved overgangen til kapitælerne og til de høje postamenter. Et profilled midtdeler postamenterne, hvis øvre del prydes af rulleværk, den nedre af et dukatmønster.⁵⁵

Fig. 42. Apostlene Jakob den ældre og Johannes, pulpituremalerier udført 1652 af malerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) fra Ribe (s. 2086). NE fot. 1986. – *Die Apostel Jakobus d. Ä. und Johannes. Emporengemälde von den Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, 1652.*

Mens pulpiturets træværk og skæringer nu har en broget bemaling fra 1985, rummer feltene *malerier* af Kristus og apostlene, der ifølge kirkens regnskab er udført 1652 af »Hans og Stienn maler af Ribe« (fig. 42-43).¹⁰ Malerierne, der har form af hoftestykker på sort bund, er malet på kridtgrund i friske strøg, dragterne i brune, røde, hvide og vissengrønne toner, stedvis med bredt pålagt højlys. Forlæggene har malerne efter sædvane hentet i en serie stik af Raphael og Johannes Sadeler (i det katolske Antwerpen).⁵⁶ Stikkene er i det væsentlige nøje kopieret (et par apostle forbyttede), kun maleriernes Simon findes ikke i Sadeler-serien – vel fordi malerne har mistet dette stik.⁵⁷ Pulpiturets malerier, der efter rensning 1985 står smukt bevarede, beskrives fra syd med anførelse af navnene, som står at læse nedenunder i forgyldt

fraktur på sort bund: 1) »S. Petrus«, med hænderne foran brystet, den højre i en bevæget gestus, den venstre med stor nøgle. 2) »S. Andreas«, holdende det svære skrækors foran sig, hvilende imod venstre skulder. 3) (Fig. 42) »S. Jacobus Maior« (Jakob den ældre), set halvt fra venstre med pilgrimstaven foran sig. På ryggen ses hatten med en muslingskal, der vist ikke er blevet rigtigt forstået ved kopieringen. 4) (Fig. 42) »S. Johannes«, set i profil fra højre, skæggløs med langt bølget hår, løftende højre hånd over en meget stor kalk. 5) »S. Philippus«, med korsstav og bog. 6) »S. Bartholomeus«, med kniven i højre hånd, den venstre bevæget ført mod brystet. 7) »Saluator Mundi«, Kristus som Verdens Frelser med korsæblet i venstre hånd, den højre hævet velsignende. 8) »S. Matthæus«, med en hellebard hvilende mod venstre

Fig. 43. Apostlene Thomas og Jakob den yngre, pulpituremalerier udført 1652 af malerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) fra Ribe (s. 2087). NE fot. 1990. – *Die Apostel Thomas und Jakobus d. J. Emporengemälde von den Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, 1652.*

skulder, en lukket bog i den højre (på forlægget ses han læsende i bogen). 9) (Fig. 43) »S. Thomas« (egentlig Judas Taddæus), med spyd i højre hånd, en åben bog i venstre. 10) (Fig. 43) »S. Jacobus Minor« (Jakob den yngre, egentlig Thomas) med vinkel i venstre hånd, tankefuldt seende op fra en bog, som han med den højre holder åben på bordet foran sig. På forlægget ses apostelen fordybet i læsning og med et afvigende gamlingehoved, kranset af vilter hårpragt. 11) »S. Simon«, med en lille håndsav i højre hånd, en åben bog i den venstre. Apostelen er som nævnt malet efter et andet stik end Sadeler-seriens. 12) »S. Judas Tadeus«, med hovedet støttet mod en lang stok i venstre hånd, den højre holder en bogrulle, og under armen ses en bog. 13) »S. Mathias«, læsende, med bogen i venstre hånd, en kort økse i den højre.

Pulpituret kan eventuelt være udført af Jens Olufsens snedkerværksted i Varde; i hvert fald svarer arkadernes opbygning ret nøje til altertavlens sidefelter (jfr. fig. 22). Regnskabet nævner 1651 kun de medgæede materialer, heriblandt 4 stk. 16 alens fyrretømmer, 13 1/2 tylt deller, 2 ege »leder« ved muren, 4 egestænger til trappe, låger og piller, samt 5 stykker fyrretræ i en længde af 12 alen (1/2 kvarter tykke), brugt til lister på »parnelet«. ¹⁰

Pulpituret må have stået færdigt nogle måneder, før malerne tog fat 1652, da kirkeværgen havde »Hans og Stienn« boende i 27 dage, mens de stafferede det nye pulpitur. ¹⁰ Til malerierne har hørt indskrifter i frisefelterne. Over Kristus læstes o. 1800: »Fader vor, du som er i Himlen, helligt werde dit Navn«, og over »de andres hoveder« var troens artikler skrevet. ⁵⁸ Ramme-

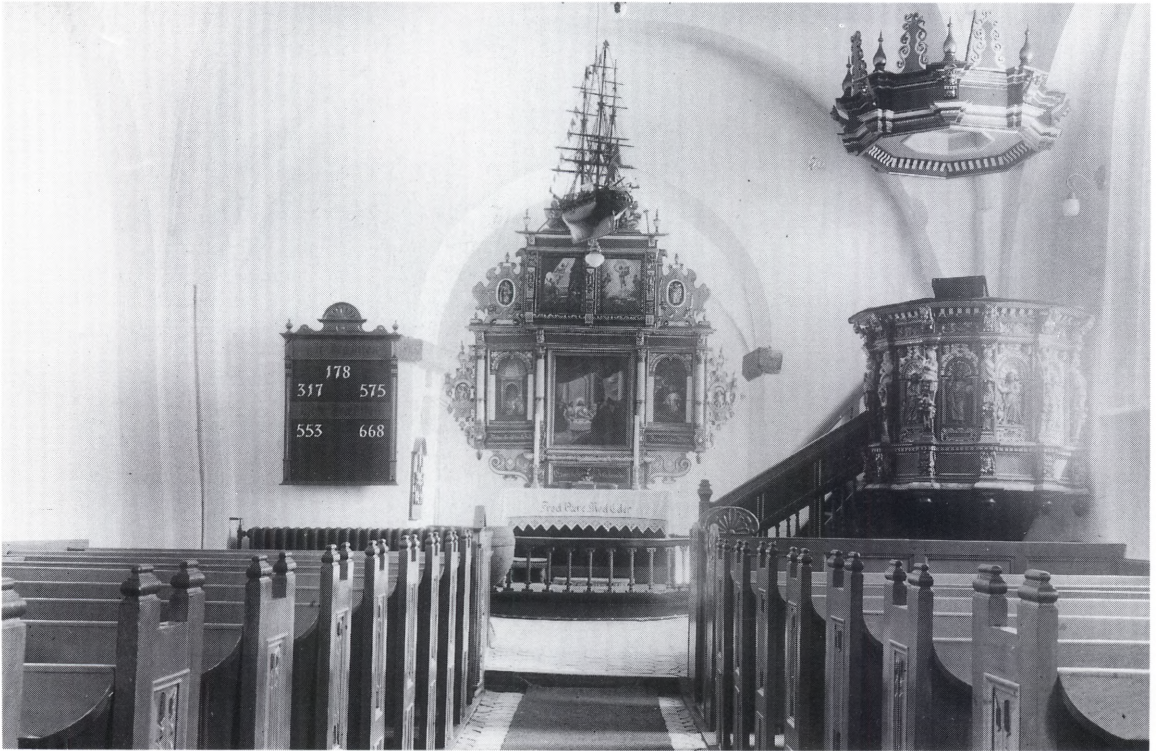

Fig. 44. Indre set mod øst o. 1900. Foto i NM. – *Innenansicht nach Osten um 1900.*

værket har oprindelig stået blåt eller blågråt, listerne opdelt med rødbrunt, gråt og hvidt, bueslagene har stået hvide med lidt blåt.

De to Ribemalere, der få år før havde taget sig af kirkens tfontehimmel (jfr. ovf.), må identificeres som Sten Adamsen (†1659) og enten Hans Jensen (†1653) eller Hans Christensen Bølling (†1657).⁵⁹ Med udgangspunkt i Guldager kan malerne sættes i forbindelse med en række andre arbejder på egnen. Det gælder bl.a. tilsvarende fremstillinger på pulpitter i Grimstrup (s. 1702) og Vilslev (Gørding Herred), samt på kirkeloftet i Tjæreborg – alle efter forlæg af de samme stik.⁶⁰

Om kirkegængere på pulpituret vidner talrige navne, årstal, bomærker, skibe mm., indskåret i brystningspanelets bagside. Nævnes kan: »Jakob Andersen/ Hierting/ Anno 1661«, »Niels Sørensen/ Anno 1669« og »Søren Pedersen Hierting 1689«. 1715 manglede pulpiturets stole syv »hviletræer« (ryglægter).²⁰ 1768 nævnes ti stole deroppe,³⁶ 1791 kun ni, der anføres som

»blandede«, dvs. både med mands- og kvindestader.²⁶ Reduktionen i stoletallet skyldtes, at man 1791 bagest på pulpituret havde indbygget en lukket stol⁵¹ til brug for præstefamilien (jfr. stoleværk).¹³ 1824 blev pulpituret malet,³⁷ og 1859 indrettedes det som plads for orglet. Jakob Helms fæstnede sig ved sit besøg 1873 specielt ved maleriet af apostelen »S. Jacobus Minor« (nr. 10, fig. 43), hvis ansigt han fandt stærkt afvigende fra de øvrige og mente måtte være et »tidsportræt« – snarest forestillende den lokale herremand.⁶¹

Efter stoleværksfornyelsen 1888 blev også pulpituret 1890 overstrøget med egetræsfarve, mens malerierne undergik en »restaurering«, der dog hovedsagelig bestod i påføringen af et tykt fernislag. 1905 blev den ny orgelfacade indbygget i brystningen, hvis øvre midtparti med fem frise fyldinger fjernedes. Bagpanelet herfra, med talrige indskårne initialer, navne, årstal m.m., spændende fra 1600'erne til 1800'erne, er siden 1958 i Esbjerg Museum (inv. nr. 217-21/

Fig. 47. Kirkeskib (nr. 2), skænket 1831 af kaptajn Jens Hansen, Hjerting (s. 2090). NE fot. 1986. – *Votivschiff (Nr. 2). Eine Stiftung des Kapitäns Jens Hansen, Hjerting, 1831.*

gen), er uskolet og groft udført, domineret af nattemørkets dunkle toner. Billedet har formentlig været tiltænkt altertavlens midtfelt (jfr. ovf.), men hang 1862 andetsteds i kirken,⁶⁵ formentlig i den nuværende profilramme. I Varde Museum (inv. nr. V.2118).

Et *†messingbækken*, nævnt i inventariet 1715,²⁰ har formodentlig været til opvarmning.⁶⁶ Et *†ildkar*, ligeledes omtalt 1715,²⁰ kan have været et middelalderligt røgelsekar eller en senere eftergøring i smedjern (jfr. Alslev, s. 2022).

Tre nyere *lysekroner* i renæssancestil er ophængt i skibet.

Kirkeskibe. Kirken har som de andre ved Høbugten været rig på kirkeskibe, de fleste skænket af Hjertingboere. Tre eksisterer stadig (Henningen: Kirkeskibe Ribe, s. 359), mens andre kendes fra gamle omtaler. 1) O. 1780, et »en-

gelsk koffardiskib« (ostindiefarer?), modellen 55 cm lang. Istandsæt 1907 og 1928, ophængt vestligst i skibet. Kan eventuelt være identisk med et af de nedennævnte *†kirkeskibe*. – 2) (Fig. 47), ophængt 1831, et navnløst orlogsskib, 85 cm langt, skænket (og bygget?) af kaptajn Jens Hansen, Hjerting, i taknemlighed over at være undsluppet »prisonen« i England. På agterspejlet læses »Jens Hansen Hjerting«. Istandsæt 1984 med ny rigning. Ophængt mellem skibets to østhvælv. – 3) 1865, fuldskib, 54 cm langt, ophængt 1911. Skibet er ifølge en indlagt seddel bygget af Mathias Christian Hansen, Hjerting, på rejse fra Ostindien til England 1865. Restaureret 1928 og 1984, da rigningen blev fornyet og den originale maling genfremstillet. Ophængt midt i skibet. – *†Kirkeskibe.* O. 1800 hang to modeller under skibets to mellemste hvælvinger, begge skænket af Hjertingboere, der da »forlængst« var døde. Det største var foræret af skipper Mads Jessen, hvis navn tillige med hans kones stod at læse med forgyldte bogstaver på det. Det mindre skib var skænket af en skipper søn Mads Jacobsen, hvis navn ligeledes var »tegnet« på det.¹³ 1823 omtales nogle kirkeskibe, der ikke i ti år havde været ophængt, og som nu var henlagt i forfalden tilstand bag altertavlen; man mente ikke, at deres vedligeholdelse kunne pålægges kirkeejerne.³⁷ 1862 nævnes ialt tre skibe, ligeledes 1909.¹²

†Ligbåre nævnes 1647,¹⁰ 1696,¹⁸ og 1715, da båren var gammel og aldeles fordærvet,²⁰ samt o. 1800, da den stod i våbenhuset.¹³

Klokke, 1884, tv. 76 cm, med indskrift i relieversaler på legemet: »Paa Guldager Sogns Bekostning/ H. R. Tjörup. T. Ganer. NG./ Anno 1799/ og omstøbt 1884 af M. P. Allerup i Odense./ P. Hansen/ Kirkeværge«. Slagringen er profileret, ligeledes halsen, der tillige smykkes af en mæanderbort. Ophængt i slyngebom af egetræ i tårnets tagrum.

†Klokker. 1) En klokke afleveredes ved klokkeskatten 1528.⁶⁷ 2) 1430, støbt og signeret af Peder Johansen i Randers (Uldall, s. 156), der også har leveret klokker til flere nabokirker (s. 1100, 1340, 2053). Indskriften, der kendes i en noget forvansket afskrift fra 1768 og i O. Niel-

sens ligeledes tvivlsomme gengivelse fra 1862, synes at måtte læses: »anno domini millesimo quadringentesimo trigesimo primo die augusti imi fusa est campana ista in honorem sc̄i martini a me petro johannis« (i det Herrens år 1430 den 1. juli er denne klokke støbt til S. Mortens ære af mig Peder Johansen).⁶⁸ Klokken nævnes 1647 som stor, ophængt i tårnet.¹⁰ Efter anskaffelsen af en ny 1799 (ndf. †klokke nr. 3), klagede en gruppe lodsejere 1801 over, at kirkeværgen havde ladet den gamle nedtage og »udsniige« af landet. Af sagen ses endvidere, at den gamle efter støberens regning havde vejte 568 pd.⁵¹ 3) 1799, indskriften gentaget på den nuværende (jfr. ovf.). Klokken, der ifølge ovennævnte klage 1801 var ringere end den gamle, var støbt i Hamborg og vejede 528 pd.⁵¹ Omstøbt 1884.¹²

Klokkestolen er af egetræ i et fag med dobbelte kråstivere. To stivere er fornyet i fyr.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 48) o. 1772. »Her neden under ligger begravet« Hr. Johannes Krag, sognepræst til Guldager menighed 16 år,⁶⁹ født i Fuglse præstegård udi Lolland, †[l.]¹³ dec. 1772 i Guldager præstegård, med hustru Dorthe Sophia Sørensdatter, født i Døllefelde præstegård i Lolland, †12. aug. 17[61]¹² i Guldager præstegård.

Høj rektangulær indskrifttavle, 74 × 53 cm, af eg, med profilliste og delvis afskårne, grove rokokko-udsvejfninger. Af den forgyldte versalindskrift (navne med store skønskriftbogstaver) er den første halvdel en hårdhændet opmaling, mens den nedre, originale del kun træder svagt frem. Over indskriften ses i rødt og guld et udsliidt motiv med forlæg i gravsten af Bastian Andresen Slesvig i Tjæreborg:⁷⁰ to sidevendte engle holdende en krone. Profillisten skifter mellem brunt og hvidt, og udskæringerne understreges af opmalingen i rødt og grønt. – Tavlen hænger, som formentlig oprindeligt,¹³ på korets nordvæg.

2) (Fig. 49) o. 1803. »Her uden for næst ved choret hviler« Bodil Thorup, født Flensburg, med ægtefælle Niels Thorup, -30. marts 1733 i

Fig. 48. Epitafium nr. 1, o. 1772, over sognepræst Johannes Krag, †1772, og hustru Dorthe Sophia Sørensdatter, †1761 (s. 2091). NE fot. 1986. – *Epitaph Nr. 1 für den Pfarrer Johannes Krag, gest. 1772, und seine Ehefrau Dorthe Sophia Sørensdatter, gest. 1761. Um 1772.*

Søndervissing i Aarhus stift, 1773 til 1803 sognepræst,⁷¹ samt hans anden hustru Vibece Magrethe Thorup, født Thuun.

Den rødlige kalksten, 98 × 77 cm, udført af Frands Bastiansen i Tjæreborg,⁷² har svejftet afskårne hjørner og et høj rektangulært indskriftfelt med versaler og store skønskriftbogstaver (navne) i relief. Feltet omgives af bånd-omvundne laurbærranker, der forneden er festonophængte. Foroven to blomsterfyldte overflødhedshorn. Den bemalede sten står med guldbogstaver på sort baggrund, grønne ranker samt brune overflødhedshorn med kulørt fyld. Den brede, riflede kant veksler i brunt og guld. Stenen, muligvis med en utydelig »FBS«-signatur mellem de to nedre ranker, er karakteristisk for Frands Bastiansens arbejder.⁷³ – Epitafiet var endnu 1862¹² indmuret på sin oprindelige plads i den nordre triumfvæg; nu ophængt på korets nordvæg.

Fig. 49. Epitafium nr. 2, o. 1803, over sognepræst Niels Thorup, †1803, med 1. hustru, Bodil Thorup, †1770'rne, og 2. hustru, Vibeke Margrethe Thorup, †1830 (s. 2091). NE fot. 1986. – *Epitaph Nr. 2 für den Pfarrer Niels Thorup, gest. 1803, und seine erste Ehefrau Bodil Thorup, gest. in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts. Ebenso für seine zweite Ehefrau Vibeke Margrethe Thorup, gest. 1830.*

†*Epitafium og mindetavle.* 1) O. 1622, over Christen Krag, †1622, og hustru Mette Skram. »Erlig og Velbiurdige Mand Christen Krag (jfr. †gravkrypt), som døde den 20. Martij 1622 Mett Kiere Hustrue Erlig og Velbiurdig Fru Mette Skram som døde den □ 16□74«. Stenepitafiet, der øverst bar gravverset »Christi Kors, Pine og Død er Guds Glæde og Nød«, befandt sig o. 1800 (på triumfvæggen) foran Sønderris' kvindestole.¹³

2) O. 1772, over Christian Tarp, †1772. »Det saaes i forkrænkelighed, det opstaaer i uforkrænkelighed. Herunder hviler ædle og højfor nemme s(igno)r Christian Tarp, fød i Varde aar 1711 og død i Hierting 1772. En Mand, som ont og got i sin Tiid havde døyet, en Mand, som Lyke dog her stedse havde føjet og stedse saa fornøjed ham, at mange han fornøjed. En

Mand, en saadan Mand, vi neppe her seer meer. Læs hvor du vil hans Navn saa, og hans Carac teer, opsadt af Vennen Muller.«

Mindetavlen, en »udpuklet« tinplade på træ beklædning, hang o. 1800 på skibets nordvæg.¹³

Gravsten (fig. 50), o. 1790, over Christen Lyche Spangsberg, *7. okt. 1753 på Sønderris, †5. maj 1790 på Sønderris, gift med Maren Hansdatter fra Spangsberg Mølle, og over den yngste søn Niels Christensen Spangsberg, *31. marts 1790, †3. dec. 1790. De velsignedes i deres korte ægteskab med tre sønner og en datter, hvoraf to sønner er døde og nedsat under koret. Indskriften indledes og afsluttes med gravvers.

Den grå sandsten, 216 × 129 cm, er udført af stenhuggeren Frands Bastiansen i Tjæreborg,⁷² hvis signatur »FBS« ses nederst på den profilerede kant. Den udfyldes af et høj rektangulært indskriftfelt med reliefversaler og store skøn skriftbogstaver (navne), omgivet af båndomvundne laurbærranker med blomster i de nedhængende ender. Foroven springer henholdsvis palmegrene i rocaille og blomster frem fra foden af en olielampe. Forneden skærer en roset med rokokko-bøjler sig op i indskriftfeltet. – Stenen følger en fastlagt udsmykningstype,⁷⁵ gentaget i Frands Bastiansens senere arbejder, og har en pendant i Brøndum gravsten nr. 4, o. 1792 (s. 1960). – O. 1800 lå den på kirkegården.¹³ Nu opsat ved våbenhusets østvæg.

†*Gravsten.* Præsteindberetningen o. 1800¹³ viser, at der fra slutningen af 1600'rne og gennem 1700'rne blev lagt adskillige gravsten og gravrammer (ndf.) på kirkegården og i enkelte tilfælde i selve kirken (†gravsten nr. 21-23 og †gravramme nr. 1 og 10), især over skipperne fra Hierting, bl.a. flere fra slægten Riisbøll. De følgende indskrifter gengiver bogstavret hovedindholdet af præstens afskrift.

1) O. 1673, over Hans Frandsen, †1673. »Ærl(ig) og Velagte Dannemand Hans Frandsen, barnfød og død i Hiert(ing), Maren Nielsdatter Hoe hendes sal(ige) Mand og Maren Hansdatters Sal(ige) Fader, som døde d. 10 ... aar 1673 og var hans alder 40. Aar...«.

2) O. 1696, over Anne Knudsdatter, †1696. »Ær(lig) og dydzirede Matrone, Sal(ig) Anne

Fig. 50. Gravsten, o. 1790, over Christen Lyche Spangsberg, †1790, og sønnen Niels Christensen Spangsberg, †1790, udført af Frands Bastiansen (s. 2092). NE fot. 1986. – *Grabstein fik Christen Lyche Spangsberg, gest. 1790, und seinen Sohn Niels Christensen Spangsberg, gest. 1790. Von Frands Bastiansen um 1790.*

Knudsd(at)t(e)r. Barnfød i Hoe og siden kommen i ægteskab med højagtbarre og Velfornemme Sk(ip)p(e)r Christen Pedersen Riisbøl af Hierting (jfr. nr. 11), (død) A(nn)o 1696 d. 7. Maj i hendes Alder 44. Aar. Siælen er i Guds haand, Legemet hviler herunder til Herrens Store Dag, og med dene Steen beklæd hende til Ihukommelse og Æreminde... – Hvo modig udi kampen gaer, og mandig indtil Enden staaer, i Troens rette Stadighed, bekommer evig Salighed«.

3) O. 1698, over skipper Jes Jørgensen, †1698. »Min Kurs er sejlet, met Skib den er i Havn. Jeg

legger anker ... min Gud tag mig i Favn. Herunder hviler i Herren ærl(ig) og velagte Mand, velbefahrne Sk(ip)p(e)r, sal(ig) Jes Jørgensen, som var fød paa Fanø 1640 d. 2. Junii og siden boede i Hierting og døde det Aar 1698 d. 24. Maj, i hans alder 68. Aar...«.

4) O. 1703, over skipper Mads Jessen, †1703. »Saa fik jeg da nu Havnen ind, at mig slet intet fejlet. Gud gav mig dertil Lykke og Vind, dermed er jeg hid sejled. Derfor jeg nøjes nu med det her skrives paa min Steen. Her hviler han en ærlig Mand Foruden Last og Meen, Hans Synder...Jesu Saaer hvor Siælen evig hvile faar...i Herren ærl(ig) og velagte Mand Velbefarne Sk(ip)p(e)r Mads Jessen af H(ierting), som døde d. 13. Aug. Aar 1703. ...Hans Alder var 37 Aar og 7 Maaneder og 3 Uger«.

5) O. 1706, over Johanne Sørensdatter, †1706. »En Enke, som gudfrygtig var, den Gravsteen overklæder, hun Jesu kors tålmodig bar, sig Siælen derfor glæder. Her hviler i Herren den gudfrygtige Matrone, sal(ig) Johanne Sørensdatter af Hiert(ing), som døde d. 9. Aug. aar 1706...Hendes alder 72. Aar«.

6) O. 1711, over skipper Søren Pedersen, †1711. »Her ligges need i Muld En Mand, En Søn, En Fader. De efterlevende med Suk (han?) efterlader, at de jo jamrer sig for deres Stødestaf, som de blev hjulpen ved og Daglig..den fattig gav han brød, den nøgne han og klædde...enhver han høflig sig beteede, de som med ham omgikes... vidne kan og sige, at han var en ærlig og ædelig mand. Sit Skib han førte saa, at Skibbrud han ej lide udi sin ædle Roe. Hvad mere vil du viide, han takkelig jo er for Gud og Jesu dersom sig har efterladt slig Roes og Rygte her. Herunder hviler i Herren ærl(ig) og agtbare og velfornemme Mand Sk(ip)p(e)r nu sal(ig) hos Gud Søren Pedersen af Hiert(ing), som døde d. 15. Jan. Aar 1711. I hans alders 41 aar...«.

7) O. 1717, over Maren Christensdatter Riisbøll, †1717. »Vær trøstig jeg har overvunden Verden, Joh. 16. En kone from og ærbar gik, Den Grav-Steen overklæder, en smuk afskeed fra verden fik, sig Siælen derved glæder. Alligevel de selv ejede Alslef og Hostrup Kirker (jfr. s. 2000 og s. 2034) med deres begravelser. Saa

hvile dog her under i Herren sal(ig) Søren Jessen (jfr. †gravsten nr. 9) nu hans sal(ige) Hustrue Maren Chr(istens)d(at)t(e)r Riisbøll, fød i Hiert(ing) 1685 d. 24. Junii, kom udi ægteskab 1707 d. 20 Jan. og døde 1717 d. 20. Nov. Hendes Alder var 32 Aar, 5 maaneder og 9 Dage... (l Mos. 48,21)«.

8) O. 1721, over Dorthe Nielsdatter, †1721. »Udi denne Gravens Bolig sover sødt og hviler roelig sal(ig) Mads Jessens (jfr. nr. 4) Enke. Hun sin Gud i Troen tiene, og sit Løb med glæde endte. Fik saa sejkronen fat. Her hviler i Herren ærl(ig) og Gudfrygtige nu sal(ige) Doreth Nielsdatter af H(ierting), fød A(nn)o 1647, var i Ægteskab 10 Aar, i Enkestand 19 aar og døde 1721 d. 15. August i hendes alders 74. aar...«.

9) O. 1733, »dobbelsten« over skipper Søren Jessen, †1733, og hans 2. hustru Karen Abrahamsdatter Brochmann. »Af det som paa denne sten er udgravet lærer læseren, hvad under stenen er nedsat og begravet, neml(ig) De dødelige Levninger af den Dydefulde nu salig Mand Søren Jessen, som A(nn)o 1733 i Hierting fandt sin død. Da han 54 Aar tilforn der havde faaet sit Liv, hvilken han saaledes førte, at han minde(s) nu, at han er lagt i Mulden, føres ham til Ære i de Retsindinges Minde. To gange var han ægte og en gang enkemand, hans første sal(ige) Hustru, som liger under næstliggende Steen (jfr. nr. 7), hans anden Elskelige hustru Karen Abrahamsdatter Brochmann, hvis Aske herhos er nedsat A(nn)o 17□ D□, forlod han efter 14 aars Ægteskab, og af 9 Børn efterlod hende 8 i ligetal af begge Kiøn«.

10) O. 1737, »dobbelsten« over skipper Knud Christensen Riisbøll, †1737, og hustru Kirsten Iversdatter, †1744. »Christus er mit Liv og det er mig en Vinding at Døe. Herunder hviler i Herren den ærl(ig), Velagtbare og velviise, nu salig hos Gud, Knud Christensen Riisbøl, fornemme Sk(ip)p(e)r af Hierting, som hensov A(nn)o 1737 d 13 May, hans Alder var 43 Aar. Herhos hans kiære Hustrue d(en) ærl(ig) og Dydzirede Matrone Kiersten Iversdatter, som døde A(nn)o 1744 d 19 August, hendes alders 55. Aar, de levede tilsammen i et kierlig Egteskab 15 Aar og aulede 9 børn, en Søn og 8 Døttre. Min Sejlads

er gjort, min Havn er god, mig frelste jesus med sit Blod«.

11) O. 1741, over skipper Christen Pedersen Riisbøll, †1741. »Højagtbare velfornemme og velbefarne Sk(ip)p(e)r Christen Pedersen Riisb(ø)ll, Barnfød udi Riisbøl d. 1. Maj 1655, og døde i Hiert(ing) d. 4. Martii 1741, hans alder var 85 Aar 10 Maaneder og 3 dage. Han har levet samme Tiid i 2. kiærlige Ægteskaber, 1. med den dydzirede Matrone Sal(ig) Anna Knudsdatter Hoe (jfr. nr. 2), 10 aar 9 m(aaneder) og af Gud velsignet med 6 Børn, 2 Sønner og 4 Døttre. Det andet Egteskab med den hæderlige gud og Dydelkende Matrone Elenora Berendsdatter Due (jfr. nr. 14), levede meget kierlig i 38 Aar og af Gud velsignet med 13 Børn, 8 S(ønner) og 5 d(ø)t(re), af de 19 Børn er forhen i Herren sal(ig) hensovet 10 Sønner og 8 Døttre, som med Faderen forventer en Glædelig opstandelse paa den yderste Dag. Amen«.

12) O. 1743, over ungarl Christen Knudsen Riisbøll, †1743. »See, da blev en død udbaaren, som var sin Moders eneste Søn, og hun var en Enke. Herunder Hviler i Herren Erl(ig) Højagtbare og Velbefarne Unge Karl Christen Knudsen Riisbøll af Hiert(ing), Nu Sal(ig) Hos Gud. Fød d 13 aug. Anno 1726 og døde A(nn)o 1743 d 19 Januarii. Hans Lys blev udslukt i hans Alders 17. Aar. En eeneste Søn med Fader er udi de Himmelsale, den efterladt Moder her Gud naadelig Husvale sin Søn med sorrig følger hen. Dog hendes Trøst mon være, Hun seer ham glædelig igien i evig Fryd og Ære«.

13) O. 1750, over Maren Knudsdatter Riisbøll, †1750. »Jeg har meste mine Aar der jeg tænkte længere at leve. Af Epistel 38 cap 10. v. En Kone from og ærbar gik, de gravsteen overklæder. En Smuk afskeed fra verden fik, Sig Siælen de(r)ved Glæder. Herunder hviler i Herren Den i Livet ærlig og dydzirede Matrone Sal(ig) Maren Knudsdatter Riisbøll, fød i Hiert(ing) aar 1728, og siden kom i Ægteskab med højagtbahre og velfornemme Sk(ip)p(e)r Jens Hansen af H(ierting) aar 1748, og levede med hannem i et aar, i samme Tiid er vi af Gud bleven velsignet med een Søn, og derefter i Herren Sal(ig) hensovet Aar 1750 d: 16.de Januarii i hen-

des Alder 21. Aar med disse ord: See jeg døer og Gud skal være med Eder (1 Mos. 48,21)«.

14) O. 1750, over Eleonora Berendsdatter Due, †1750. »...Ær(lige) og Dydzirede Matrone Sal(ig) Eleonora Berends-datter Due, fød paa Agersborg Aar 1676 og siden kommen i Ægteskab med højagtbare Velfornemme Sk(ip)p(e)r Chr(isten) P(edersen) Riisb(øll) (jfr. nr. 11) Aar 1701, og levet med hannem i 40 Aar, i samme Tiid af Gud Velsignet ved 13 Børn, derefter hensov 1750 d. 16 Junij, hendes Alders 74 Aar og 5 M(aaneder). Siælen er i Guds Haand, Legemet hviler til Herrens Store Dag, og med denne Steen beklæd hende til Æreminde...(2. Tim. 4,7 og 1 Mos. 48,21)«.

15) O. 1763, over skipper Søren Graversen, †1763. »Under denne Steen findes Levningerne nedsat af den Jordiske Bygning, som ved ullykkelig Skibbrud for Housbye den 5. Octob(er) 1763 blev nedbrudt, efterat den havde været en Boelig i 38 Aar og 5 Maaneder for en derudi boende dyrekiøbt Siæl af Velfornemme og Velbefarne Sk(ip)p(e)r Søren Graversen, fød i H(ierting) af en ær(lig) Ægte-Seng, og sammesteds Gift i 13 Aar med hans nu efterlevende Enke Ingeborg Sørensdatter Jessen (jfr. nr. 18), der føde hannem ialt 6 børn af hvilke 2 tilligemed nu hende og hans Forældre beklage hans Forliis. Han hviler nu i Herren med Ordene... (Psalme 71,20)«.

16) O. 1765, over Maren Müller, †1765. »Velædle Mad(a)me Maren Muller, fød Weddel, en ægtefælle af Kong(e)l(ig) Maj(estæ)ts ved Varde Toldsted velædle S(igno)r Michael Müller. Hun blev fød Aar 1738 d 13. september, gifft Aar 1759 d 17 october, Døde 1765 d 3. Sept(em)b(er) uden Børn«.

17) O. 1766, »dobbelsten« over tolder Søren Veddel, †1766, og hustru Anna Hedevig, †1758. »De i Livet udi 31 aar forenede, Skillen og(?) ikke udi Evigheden efter Døden, den velædle og Velfornemme Seig(no)r Søren Veddel, Kong(e)l(ig) Maj(estæ)ts velbetroede Tolder ved Varde Toldsted udi Hierting. Fød d 20 Junii Anno 1696 og Døde d 11 April Anno 1766 i hans Alders 70. Aar, Hvis Fader var velædle og Velærværdige Hr Søren Veddel, sognepræst til Reisbye i Ri-

ver-stift, og hans tro faste Ægtefælle fra d 3. Julii A(nn)o 1727, Den velædle og Dydefulde Madame Anna Hedevig, en datter af Sal(ig) Hr. Borgemester Faulov i Varde, fød d 25 April A(nn)o 1697 og døde d 29 Januarj 1758, Efterladende sig 3 Sønner og 3 Døttre. (De) hvile under Steen forventende en heiligere og herligere forening. Her Benene af vort Forældre Par fik Hvile/ Men Siælene hos Gud ved Jesu Aasyn Smile/ De viiste Dyd i Liv, Frimodighed i Død/ Et Leje vente de hos dem i Jesu Skiød./ Sine Kiære Forældre til Eftermæle sat af deres Efterladte og dybt sørgende Børn«.

18) O. 1768, over skibskaptajn Thomas Klem, †1768. »Thomas Klem, som Har ej længere hiem I denne Verdens Boelig, men som er gandske Roelig. Fra denne Verdens Møje og har han tillukt sit Øje og alt har det i Eje, som intet kan opveje. Han var fød i Ringkiøbing Anno 1726, hand har forsøgt sin Lykke paa Søen og Livet 18 Aar i Hollandske Tienneste i Ostindien, hvor han avancerede til Skibs Capitaine, blev .. gift A(nn)o 1765 med Sal(ig) Sk(ip)p(e)r Graversens Enke, Ingeborg Sørensdatter Jessen (jfr. nr. 15) i H(ierting), og døde sammesteds uden livs arvinger A(nn)o 1768«. – Stenen var udført og signeret af »F(rands)B(astian)S(en)« i Tjæreborg.⁷²

19) O. 1776. Lille sten over »en Søn af Hr Tolder Muller (jfr. nr. 16) og Hustrue Ellen Kierstine Muller, som hensov i fødselen d 31 May 1776«.

20) O. 1790, over toldkasserer Gynther Diderich Zeuthen, †1790. »Kongelige May(estæ)t(s) Told Casserer i Hjerting, Hr. Gynther Diderich Zeuthen, fød udi Seden Præstegaard i Fyen den 7 September 1740, død udi Hjerting den 4 J... 1790.«⁷⁶

Gravmindet, der overførtes til Varde Museum, hvor det senere er bortkommet, bestod af fire kalkstensfliser, hver 63 × 39 cm. Det var sandsynligvis oprindeligt omgivet af en træramme.⁷⁷

I kirken lå o. 1800 yderligere: 21) et gravminde i skibets midtgang, dannet af 5 × 3 »blå fliser« uden indskrift, muligvis oprindeligt omgivet af en gravramme (jfr. †gravrammer). 22-23) Endnu to sten befandt sig under pulpituret.

Fig. 51. Kisteplade, o. 1599, for Kristoffer Kruse til Sønderris, †1599 (s. 2096). NE fot. 1986. – *Sargschild für Kristoffer Kruse zu Sønderris, gest. 1599. Um 1599.*

Fig. 52. Kisteplade, o. 1679, for Sophia Vognsen til Sønderris, †1679 (s. 2097). NE fot. 1986. – *Sargschild für Sophia Vognsen zu Sønderris, gest. 1679. Um 1679.*

†*Grav ramme* er fandtes o. 1800 hovedsageligt på kirkegården (se †gravsten), hvoraf flere var udfyldt med sten.⁷⁸

1) O. 1664, over provst Laust Knudsen, †1664. »Hæderlige og Vellærde Mand Laust Knudsen, fordum Guds Ords Tiener i Gudager Meenighed og Provst udi Skads-Hered, som salig hensovede udi Herren den 6. Maj 1664«. Trærammen lå i gangen, vest for Sønderris' stole.

2) O. 1715, over skipper Søren Andersen, †1715. »Ær(lig) og velagte Mand, nu sal(ige) Søren Andersen, Sk(ip)p(er) af Hiert(ing), som døde d. 26 Junji aar 1715 udi hans alders 74

Aar...«. Citater fra 1 Mos. 49,33 og 1 Mos. 35,29.

3) O. 1719, over Mette Laursdatter, †1719. »En Enke, som gudfrygtig var, den Gravtræ overklæder, hun Jesu Kors Tålmodig bar, Sig Siælen derfor Glæder. Her hviler i herren den gudfrygtige Kone Sal(ig) Mette Laursd(at)t(er) af H(ierting), Som døde d 26 Dec aar 1719...Hendes Alder var 78 Aar«.

4) O. 1737, over skipper Jacob Frandsen, †1737. »Sk(ip)p(er) Jacob Frandsen af Hierting, fød i Aasted i Qyong Sogn d. 18. Martii A(nn)o 1683, kom i Ægteskab med den Dydziirede Piige Karen Jørgensd(at)t(er) (jfr. nr. 5) af Hierting d. 8. Jan. A(nn)o 1713, levede kiærlig tillsammans til den 2. Februar 1737. Da han tog sin Afskee fra sin efterladte Bedrøvede Hustrue og 7 Børn med disse Ord: See jeg døer og Gud skal være med Eder (1 Mos. 48,21)«. – Den skriftbærende gravramme af træ var udfyldt af tre fliser.

5) O. 1770, over Karen Jørgensdatter, †1770. »Gud og dyd elskende kone Sal(ig) Karen Jørgensdatter, fød 1690 og gift med Sal(ig) Jacob Frandsen (jfr. nr. 4) 1713 i 24 aar, og i deres Ægteskab aulede 2 Sønner og 5 Døttre, hensov i herren 1770 d. 18 Martii efter 33 Aars Enke Sæde, hendes Afskeeds Ord var: Saa døer jeg ej denne Død, thi Jesus i mig lever, og efter haard udstanden stød, i evig Glæde svæver... (Joh. 16,33)«. – Gravrammen, af træ, var udfyldt af to fliser.

6) O. 1773, over Georg David Vogler, †1773. »Georg David Vogler, fød i Guldager Degneboelig A(nn)o 1769 d 9. Jan. og døde A(nn)o 1773 d. 7. Februarii i hans Alders 4. Aar«. – Gravrammen var, ligesom flere gravsteder i Nr. Nebel (s. 1211), udfyldt med mursten.

På kirkegården lå o. 1800 desuden 7-8) to rammer med udvisket indskrift samt 9) én uden indskrift, der kan have været udfyldt af mindre, indskriftbærende sten.¹³ 10) I kirken under pulpituret henlå yderligere et par stykker af en træramme.

Kisteplader. 1) (Fig. 51) o. 1599, over Christoffer Kruse til Synderis (jfr. †gravkrypt), †21. juni 1599. Gravvers.

Den rektangulære kobberplade, 12,5 × 21,5 cm, har indgraverede versaler og kantes i langsiderne af laurbærranker, i kortsiderne af æggestave. – Ophængt i korbuen.

2) (Fig. 52) o. 1679, over jomfru Sophia Vognsen til Sønderris (jfr. †gravkrypt), †10. april 1609 på sin fædrene gård Konges Gård, †14. okt. 1679. Gravvers.

Oval, hvælvet blyplade, 33 × 44 cm, med indgraveret versalindskrift, optrukket med hvidt. Den 5 cm brede kant dækkes af en fint og tyndt graveret blomsterudsmykning, roser og tidslær.

– Ophængt i korbuen.

En †*gravkrypt* i koret, fra 1500'rne og tilhørende herregården Sønderris, er formodentlig identisk med »det begravelsested ved alteret«, der 1803 ønskedes tilkastet.⁷⁹ Krypten har rummet kisterne med de vekslende ejere af Sønderris, bl.a. Kristoffer Kruse, †1599, og hustru Mette Kaas (jfr. kisteplade nr. 1 og deres kalkmalede våbenskjolde i korbuen), Christen Krag, †1622, og hustru Mette Skram (jfr. †epitafium nr. 1) og Sopfia Vognsen, †1679 (jfr. kisteplade nr. 2). Krypten synes at have været i brug indtil slutningen af 1700'rne (jfr. Christen Lykke Spangsbergs gravsten, o. 1790). Det er formodentlig denne »grav«, der måtte repareres, efter at den havde været opbrækket af rytterne under svenskekrigene 1657-59.¹⁰ – Tre sammensunkne †*grave* i kirken blev 1649 opfyldt med jord og belagt med gulvsten.¹⁰

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 53) o. 1831, over kommandør Dines Christian Bagge, »inrolleringschef« og overlods i vestjyske distrikt, †10. nov. 1746, †26. marts 1831, gift 1794 med A. M. Svane, efterladende en søn og en datter. Gravvers.

Det rødlige sandstensmonument, 154 × 78 × 35 cm, i enkel cippus-form består af en høj rektangulær indskrifttavle af hvid marmor, der øverst har en i cement indfældet grå marmor-medaljon med udhugget slange i cirkel (Evheden) omkring en tårekrukke. Tavlen flankeres af smalle sidestykker, udformet som kanneleerede pilastre på roset-smykket sokkel. Øverst er en fremskudt kronesims og en trekantgavl med udhugget anker, segl, olivengren og ned-

advendt fakkell. Mellem indskrifttavlen og gesimsen var indsat et, nu tabt, højt sandstenslæd med en indfældet, cirkulær dekoration. – Opstillet sammen med andre ældre kirkegårdsmonumenter ved vestdiget.

2) O. 1840, over Niels Guldager, gæstgiver og landmand, †3. april 1781 i Bygholms Mølle ved Horsens, †14. dec. 1840 i Hierting. Gravvers. – Typemonument i form af inskriptionstavle, 67 × 45 cm, af hvid marmor, på cement-sokkel med volutdekoration. Placering som nr. 1.

Støbejernskors, o. 1847, over Thomas True, sognepræst til Guldager menighed, †18. jan. 1782 i Århus, †24. febr. 1847. Versalindskrift. Korset, 125 × 111 cm, har svejefede og tungede korsender. Nederst på korsstammen er påsat en støbt olielampe, mens korsenderne har mistet deres dekorationer. I korssviklerne er små palmetter. Korset står nedstukket i jorden, nordøst for kirken.

Fig. 53. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1831, over kommandør Dines Christian Bagge, †1831 (s. 2097). Fot. i NM 1927. – *Friedhofsdenkmal Nr. 1 für den Kommandeur Dines Christian Bagge, gest. 1831. Um 1831.*

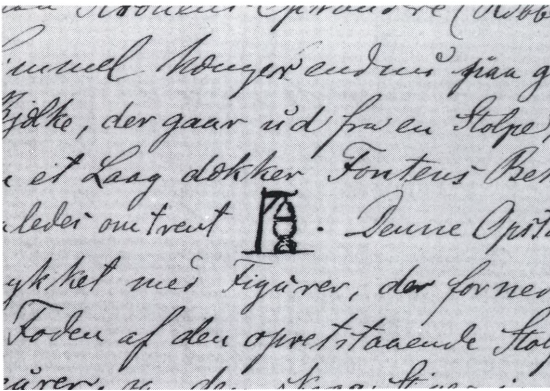

Fig. 54. Fontens opstilling med †fontehimmel, 1647, og galgeophæng (s. 2075). Tegning i Jacob Helms' indberetning 1873 i Nationalmuseet. – *Aufstellung der Taufe mit †Taufdeckel, 1647, und Galgen. Zeichnung in einem Bericht 1873.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1862-1925. – LA Vib. Ribe bispearkiv. Regnskabsbog for Guldager kirke 1646-63 (C KRB 138). Skast herreds tingbog 1668, 1674, 1696 og 1715. Guldager præstearkiv. Diverse dokumenter (præsteindberetning) o. 1800 (C 567.21).

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker, VII, 1880, s. 73-77. – *Notebøger.* Søren Abildgaard, X, s. 8-10. – *Indberetninger.* Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder), N. J. Termanen 1953 (middelalderkrucifiks med sidefigurer) og 1958 og 1962 (barokkrucifiks), Mogens Larsen 1977 (middelalderkrucifiks med sidefigurer), 1981 (historisk inventar), Jens Vilhelmsen 1982 (restaureringsforslag), E. Troelsgaard 1984 (stabilitetsundersøgelser), Olaf Hellvik 1983, 1984 og 1985 (kalkmalerier), Niels Jørgen Poulsen 1984 (kalkmalede våbenskjolde), Kurt Nedergaard 1987 (istandsættelse af historisk inventar).

Tegninger og opmålinger. NM2. Fire tegninger af døbefont, korbuesokkel og stolestader ved E. Rondahl 1896. Plan og snit af kirkens vestende samt af pulpitur ved I. Arthur-Nielsen 1962. Plan og tværsnit ved Henrik Jacobsen 1983. Planer og tvær- og længdesnit af skib ved Jens Vilhelmsen, Ebbe Marxen og Peter Bech-Jensen 1984.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning og kalkmalerier ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), gravminder ved Vibeke Andersson Møller. Redaktionen afsluttet september 1990.

¹ Oluf Nielsen: Gamle jyske Tingsvidner, 1882, 66. -

² Repert. 2. rk. 6360. -

³ J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen, I, 1869, s. 446; RA. Ribe kapitel, 13. sept. 1514. – Domdekanen var tillige regnskabsprovst («sysselprovst») i Varde syssel, se s. 1025f. -

⁴ KancBrevb. 5. jan. 1553. -

⁵ Kronens Skøder III, 199-200. -

⁶ RA. DaKanc. A 29. Efterretninger om ejerne af kirker og kirketiende 1726-97. -

⁷ RA. DaKanc. F. 58. Originale skøder til kongen om jus vocandi til kirker. 1781-99. – 1799 anskaffedes en klokke på »sognets bekostning« (jfr. klokke).

⁸ Ekstraordinært syn 1909. Jfr. synsprotokol 1862-1925.

⁹ RA. Reg. 108A nr. 21. Fortegnelse over indkrævede klokker.

¹⁰ LA Vib. Regnskabsbog for Guldager kirke 1646-63 (C KRB 138).

¹¹ Til Kirkedalen knytter sig tre forskellige sogn. Ifølge én version var den oprindelige kirke en trækirke, som blev nedbrændt under en strid med Fanøboerne og indbyggerne i Hjerting. (DaFolkemSaml. 1906/23 2637).

¹² Synsprotokol 1862-1925.

¹³ LA Vib. Guldager præstearkiv. Diverse dokumenter o. 1800 (C 567.21).

¹⁴ Heraf var 1790 dog kun den ene bevaret over den vestre portal.

¹⁵ LA Vib. Skast, Ø. og V. Horne hrdr.s provsti. Synsprotokol 1828-91 (C 44.3-5).

¹⁶ Samme byggemåde er til dels brugt i Vester Nebel kirkes skib, jfr. s. 1973.

¹⁷ Jfr. Niels Jørgen Poulsen: »Liljemesteren«. En jysk muremester og hans hvælvdekorationer. Forventes trykt i værket Danske kalkmalerier 1991.

¹⁸ LA Vib. Skast herreds tingbog 1696. Syn 15. juli, indført 21. juli 1696.

¹⁹ LA Vib. Skast herreds tingbog 1668. Syn 30. marts, indført 5. maj 1668.

²⁰ LA Vib. Skast herreds tingbog 1715. Syn 21. juni 1715.

²¹ To savskifter adskilt af et almindeligt skifte.

²² J. P. Trap: Danmark, I. udgave, 1859.

²³ Af Oluf Nielsen 1862 læst som »N R K S 1727«, jfr. tilsvarende indskrift på tårnet i Fåborg, opsat af Niels Rosenkrantz 1726 (s. 1756).

²⁴ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

²⁵ Jfr. note 24.

²⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

²⁷ Christian Lykke Ganer, †1857, var ejer af gården Sønderris.

²⁸ Datter af Mogens Kaas, jfr. herskabsstol.

²⁹ Moderen må være Birgitte Munk til Svenstrup (af

slægten »Vinranke-Munk« eller »Bjælke-Munk«) og faderen Tyge Kruse til Vinge, hvilket bekræftes af, at Kristoffer Kruse i indskriften på den modstående vange tilskrives Svenstrup. I adelsårbogen er Kristoffer Kruse fejlagtig opfattet som søn af Peder Kruse (†1562) og Dorte Viffert.

³⁰ Suppleret efter præsteindb. o. 1800 (note 13), der dog ikke nævner årstallet.

³¹ Kaas-våbnet, i vest, havde ifølge Abildgaards aftegnning (i 1770'erne) to tværdelte vesselhorn på hjelmen, mens Spend-våbnet er gengivet med to tværdelte vesselhorn, besat med fjer eller blade.

³² Suppleret efter præsteindb. o. 1800 (note 13).

³³ Ingeborg Eriksdatter Kaas var sønneatter af Mogens Kaas (jfr. herskabsstol). Hendes mand Mogens Krag til Agerkrog nævnes som ejer af Sønderis 1606 og 1620, men inden sin død 1622 havde han bortbyttet gården til sin bror Christen Krag til Glomstrup (jfr. *†epitafium* nr. 1).

³⁴ Jfr. s. 1066 med fig. 47, s. 1436 med fig. 28 samt Carsten Bach-Nielsen: Tidens tegn. Lidt om vanitas-motiver i 1600'tallet. I *Den iconographiske Post* 1986 nr. 4.

³⁵ Tavlens dydehermer har Jens Olufsen som vanligt hentet fra Hendrick Goltzius' dydeserie, stukket af Jacob Matham. Se Christie: *Ikonografi II*, 217f. og Hugo Johannsen: *The graphic art of Hendrick Goltzius as prototype for danish art during the reign of Christian IV*, i *Art in Denmark*, Leids Kunsthistorisch Jaarboek 1983, s. 97f. med fig. 12-15.

³⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Præsteindberetninger til biskop Bloch, 1766-69 (C 4.774).

³⁷ LA Vib. Ribe Stiftprovsti og Ribe købstadprovsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde m.m. 1808-11 (C 36 A. 13).

³⁸ Se Ole Faber og Bo Bramsen: *Varde Sølv. Guldsmedemestre på Varde-egnen og deres arbejder ca. 1600-1870*, Varde 1983, s. 80f., 135.

³⁹ Liljen findes tilsvarende på fontene i Billum og Vester Nebel (s. 1092, 1984). Til lokalgruppen hører endvidere fontene i Lydum, Grimstrup og Årre (s. 1228, 1692, 1791f.).

⁴⁰ Jfr. også den meget flotte fontehimmel i Møgeltonder (DK. Sjyll. s. 1314) samt H. K. Kristensen: *Fontehimmel og kirkevæрге*, i *ÅrbRibe*. 1968, s. 72f.

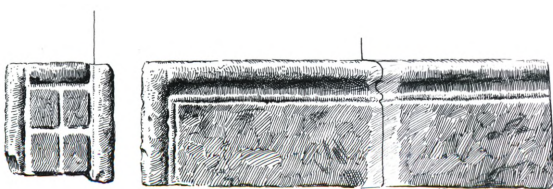

Fig. 55. Korbuens søndre sokkel, set fra øst og nord. Tegnet af E. Rondahl 1896. 1:20. – *Triumphbogen. Südlicher Sockel. Ost- und Nordansicht*.

⁴¹ Indb. ved Jakob Helms 1873. -

⁴² Jfr. også Vester Nebel kirke s. 1984. -

⁴³ Se Ebbe Nyborg: *Korbue, krucifiks og bueretabel*. Om de ældste vestjyske triumfkrucifikser, deres udformning og anbringelse. I 30 artikler til Olaf Olsen på 60årsdagen 7. juni 1988, *Hikuin* 14, 1988, s. 139ff. -

⁴⁴ Jfr. Ebbe Nyborg: *Passionsreliefferne i Store Rise kirke*. I *Kirkens bygning og brug*, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 85. -

⁴⁵ Se Jörn Barfod: *Die Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig*, Husum 1986, s. 159, 169 med Abb. 67, 70. -

⁴⁶ Se Rüdiger Schneider Berrenberg: *Studien zur Monumentalen Kruzifixgestaltung im 13. Jahrhundert*, München 1977, I-II, Kat. 215-17 samt Abb. 182, 281 og 283. -

⁴⁷ Se Nielsen: *Herredsbeskrivelse 1862*, s. 223. -

⁴⁸ Forlæggene er de samme, som ses anvendt på altertavlen, jfr. note 35. -

⁴⁹ Se s. 1730f. samt Merete Bergild og Jens Jensen: »Nykirkemesteren« – Jens Mortensen og hans træskærerarbejder i jyske kirker omkring midten af 1600'tallet. I *ÅrbRibe*. 1987, s. 34f. -

⁵⁰ Se Marie Mauquoy-Hendricks: *Les etampes des Wierix*, Bruxelles 1978, nr. 868. -

⁵¹ LA Vib. Ribe bispearkiv, ureg. korrespondance ang. Skast hrd. 1779-1812 (C 4.68). -

⁵² Jfr. Nielsen: *Herredsbeskrivelse 1862*, s. 213f. -

⁵³ Danmarks Adels Årbog 1946, II, 101-03. Hans far Mads har sandsynligvis været en ufri mand.

⁵⁴ Søren Abildgaards notebog X, s. 9, samt indb. ved Jakob Helms 1874.

⁵⁵ Søjlerne står med egetræsmaalning fra 1890.

⁵⁶ Hollstein's Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, Vol. XXII, nr. 82-87 og 317-27. Af serien, der omfatter Kristus, Maria og apostlene (med Credo), gengiver Hollstein kun Maria og Johannes. Fotografier af øvrige stik har redaktionen hjemskrevet fra Rijksmuseum i Amsterdam.

⁵⁷ Seriens stik af Simon, der viser ham næsten ekstatiske med en stor skovsav foran sig, er heller ikke benyttet andre steder, hvor de to Ribemalere har kopieret serien.

⁵⁸ Jfr. note 56. Apostelbilledernes kombination med Trosbekendelsen er formentlig også hentet fra Sadelseriens stik, hvis katolske trosbekendelse i Guldager må formodes ændret til den Augsburgske. Jfr. i øvrigt s. 1617f.

⁵⁹ Se Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og dets »marked« i 1600'ernes Vestjylland. I *Synligt og usynligt*, Festskrift til Otto Norn, 1990.

⁶⁰ Jfr. også *Altartavler i Janderup og Billum* (s. 1045f., 1084f.), ligesom malerne må tilskrives prædikestolsmalerier i Vilslev og i Visby (DK.Sjyll. s. 1360f., her uden tilskrivning).

⁶¹ Som det fremgår, viser en jævnførelse med stikket morsomt nok, at malerne faktisk har ændret netop denne apostels ansigt i forhold til forlæggets. Dette indebærer unægtelig en cadeau til Helms' intuition, idet han jo ikke har kendt stikket. Om Jakob Helms så har ret i sin formodning, er derimod et åbent spørgsmål. Som den portrætterede foreslår han på grund af navnefællesskabet Jakob Vognsen, der blev ejer af Sønderriis 1627.

⁶² Panelstykkerne var indtil 1958 sekundært anbragt i forbindelse med døren til kirkens fyrrum.

⁶³ Til snedkerarbejdet hørte en fornyelse af panelets fem midterste frisefyldinger, der havde været forandret som følge af orgelfacadens indbygning i pulpiturbrystningen.

⁶⁴ Jfr. Christie: Ikonografi, II, s. 149.

⁶⁵ Nielsen: Herredsbeskrivelse, 1862, s. 221.

⁶⁶ Jfr. Ebbe Nyborg: Om Ribe domkirkes store ildpande »til præsters og fattige peblinges og menige fattigfolks behov og nytte«, i Hikuin 7, Festskrift til Mogens Bencard, 1981.

⁶⁷ Søren Manøe Hansen: Klokkeskatter i Ribe amt 1526-28 og 1601. I ÅrbRibe. 1984, s. 168f.

⁶⁸ Læsningen bygger hovedsagelig på afskriften i indb. til biskop Bloch 1768 (jfr. note 36). O. Nielsens gengivelse fra 1862 (Herredsbeskrivelse, s. 221), der ikke kan bero på selvsyn, ligger til grund for Uldalls fremlæggelse 1906, der har en afvigende datering og savner signaturen.

⁶⁹ Fejlagtig opmaling for »46« år.

⁷⁰ Om kronemotivet jfr. Skast (s. 1909, note 44) samt

»værkfortegnelsen« under Tjæreborg (s. 1880, note 81). -

⁷¹ Niels Thorup, †1803, 1. hustru Bodil Thorup, †1770'erne og 2. hustru Vibece Thorup, †1830.

⁷² Jfr. »værkfortegnelse«, s. 1880, note 70.

⁷³ Motivet med dobbelt overflødhedshorn fra værkstedets senere produktion optræder på usædvanlig vis i forskellige variationer og genfindes i Tjæreborg, o. 1810 (kirkegårdsmonument nr. 1, s. 1875f.) og i Sønderho, o. 1813 (kirkegårdsmonument nr. 3).

⁷⁴ Ifølge HofmFund, IV, 584, er de to første tal af hendes dødsår udhugget i stenen.

⁷⁵ Om olielampemotivet, jfr. Tjæreborg (s. 1880, note 76).

⁷⁶ Varde Museum inv. nr. 4489.

⁷⁷ Denne særlige form, flere sammenlagte, skriftbærende fliser i en skriftløs træramme, kendes i flere af egnens kirker: Guldager, †gravramme nr. 9, 16-1700'rne, Sneum, †gravramme, 16-1700'rne (s. 1832), Årre, (†)gravsten, o. 1668 (s. 1800A), muligvis Kvong, †gravminde, o. 1773 (s. 1177A), samt Guldager, †gravsten nr. 22, o. 1790. Jfr. iøvrigt Kai Uldall: Gravtræ og gravramme, NMArb. 1931, s. 41-52.

⁷⁸ Af de med skriftløse sten udfyldte gravrammer kendes på egnen: Guldager, †gravsten nr. 21, 16-1700'rne, Guldager, †gravramme nr. 4, o. 1737, Guldager, †gravramme nr. 5, o. 1770, Guldager, †gravramme nr. 6, o. 1773, samt Nr. Nebel, †gravsteder, o. 1850 (s. 1211). -

⁷⁹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1803-4 (C 4.706). -

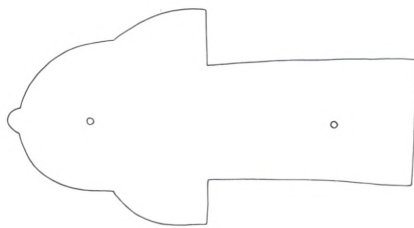

Fig. 56. Ribbesten fra skibets hvælv, ca. 1500-20 (s. 2061). Målt og tegnet af NJP 1984. 1:5. - *Rippenstein vom Schiffsgewölbe, um 1500-20.*